

TPÜ eesti keele osakonna
veebitoimetised. Lingvistika 1

**Aja- ja ilukirjandusteksti
süntaktilise keerukuse
dünaamika XX sajandil**

KRISTA KERGE

Tallinn 2002

ISSN 1406-8818

Sisukord

Jooniste ja tabelite sisukord	3
Lühendid	4
Uurimuse materjal ja lähtekohad	5
Ülesanded, hüpoteesid, taust ja raam	7
Uurimise aspektid ja meetod	13
Ajakirjandusteksti keerukuse dünaamika ja mine-tuletuse suundumused	17
Statistilised suundumused	17
Suundumuste interpretatsioon	19
Võrdlus: Postimees ja Eesti Päevaleht 2001	30
Võrdlus: Postimehe kultuurikirjutised 1905-1940	34
Ilukirjandusteksti keerukuse dünaamika ja mine-tuletuse suundumused	36
Statistilised suundumused	36
Suundumuste interpretatsioon	39
Võrdlus: Ilukirjandustõlked sajandi lõpu originaalkirjanduse taustal	40
Ajakirjandus- ja ilukirjandustekst läbi sajandi	44
Kokkuvõte ja järeldused	48
Kirjandus	55

Jooniste ja tabelite sisukord

Joonis 1: XX sajand. Ajakirjandusteksti keerukuse dünaamika ..	17
Joonis 2: Sajandivahetuse ajakirjandustekstide keerukus võrreldes sajandi keskmisega	32
Joonis 3: Sajandi algupool. Kultuuriartiklite süntaktiline keerukus võrreldes ajakirjandustekstide keskmisega	35
Joonis 4: XX sajand. Ilukirjandusteksti keerukuse dünaamika....	38
Joonis 5: Sajandivahetus. Tõlke- ja originaalilukirjanduse võrdlus	42
Joonis 6: XX sajand. Aja- ja ilukirjandusteksti keerukuse võrdlus	45
Joonis 7: XX sajand. Aja- ja ilukirjandusteksti süntaktilise keerukuse dünaamika.....	47
Tabel 1: XX saj. Ajakirjandusteksti keerukuse parameetrid ja indeksid.....	18
Tabel 2: Sajandivahetus. Ajakirjandusteksti keerukus võrreldes sajandi keskmisega (parameetrid ja indeksid)	31
Tabel 3: XX sajand. Ilukirjanduskeele keerukuse parameetrid ja indeksid.....	37
Tabel 4: Sajandivahetus. Tõlgete keerukus originaalilukirjanduse taustal	41
Tabel 5: Vene ja inglise tõlgete süntaktiline keerukus võrreldes eesti originaalilukirjandusega	43
Tabel 6: XX sajand. Aja- ja ilukirjandusteksti süntaktilise keerukuse parameetrid	44
Tabel 7: XX sajand. Aja- ja ilukirjandusteksti keskmise keerukuse indeksid.....	46

Lühendid

aja	ajakirjandus
ca	keskmine, keskmiselt
EPL	Eesti Päevaleht
ilu	ilukirjandus
K-indeks	lausekeerukuse indeks
P-indeks	lause pikkuse indeks
PM	Postimees
N-indeks	teksti nominalisatsiooniindeks, <i>mine</i> -tuletiste osatahtsuse indeks
saj, ka s.	sajand

Uurimuse materjal ja lähtekohad¹

Käesolevas on keskseks uurimisobjektiks *mine*-tuletised. Et neid on tarindi (sõna või fraasi) tasandil ammendavalt kirjeldatud ja uuritud,² siis huvitas siinkirjutajat kõnealuste esinemus keelekasutuse eri valdkondade kontekstis. Uurimiseks koostati tekstikorpus, mille ligikaudne maht on 680 000 sõnet, ning märgendati see.³ Sealjuures pärineb allpool käsitlusele tulev aja- ja ilukirjanduse valim oma põhiosas TÜ eesti kirjakeele korpusest.⁴ Just niisugune valim võimaldab uurida kirjeldatava keelendi kasutusdünaamikat ja vaagida selle muutuste laadi. *mine*-tuletisi nähakse seejuures kui üht teksti üldise nominaalsuse ja seega ka abstraktsusastme tõstjat. Kuna see alandab teksti jälgitavust,⁵ siis on uurimise aspektiks valitud teksti üldine süntaktilise keerukuse muutused keelekasutuse kahes valdkonnas. Muude valdkondade varasemaid tekste on elektroonilisel kujul raske kätte saada. Autori ülejäänud korpus võimaldab seepärast allkeelte staatilist võrdluspilti XX ja XXI sajandi vahetusest ja asjakohaseid tulemusi on autor kirjeldanud varem.⁶

Aja- ja ilukirjandus on autori valimis esindatud 1910ndate, 1930ndate, 1950ndate ja iga järgneva kümnendi plokkidena, kokku seitse kümnendit. Uurimismaterjaliks on kaks valdkonnavalimit:

- ajakirjandustekstidest kümnendi kohta 1000 lauset,
- ilukirjandustekstist kümnendi kohta 1000 lauset,

---

¹ Allpool kasutatakse teksti jälgitavuse huvides n-ö kombineeritud viitamissüsteemi: joonealuses leiab lugeja viite osundatava töö autorile ja ilmumisaastale (vajadusel ka lehekülgedele), seal nimetatud viitekood on aga avatud kirjanduses.

² Kasik 1975, 1996; Vare 1984, 1991; EKG 1995, 1993; Erelt 1997; vt ka Kerge 1998a, 2000b, 2001a

³ Täpsemalt Kerge 2002a; nimetatud tervikkorpuse kõrval on autor võrdluseks kasutanud mitmeid lisavalimeid.

⁴ Vt TYKK

⁵ Kasik 1995, 17-19

⁶ Kerge 2002a jm

kokku mõningate kohenduste tarbel 13 975 lauset kogumahuga 187 444 sõnet (Tartu korpusest). See materjal pakub dünaamilise pildi teatud süntaktiliste parameetrite muutustest XX sajandi lõikes. Ajakirjandus- ja ilukirjanduskeele valimeid võrreldakse omavahel. Lisaks pakuvad võrdlust kaks sajandi lõpust pärit mahukamat ilukirjandustõlget (briti ja ameerika) inglise keelest:

- Tartu korpusest kättesaadav G. Orwelli “1984” mahus 79 385 sõnet ja
- N. Demille’i „Lõvijahi“ esialgne toimetamata eestindus autori kogust mahus 187 171 sõnet.

Lauseid leidub neis 27 905 (esimeses 8060, teises 19 845). Kasutatud tõlgete kogumaht on 266 556 sõnet ja taustal on võimalik võrdlus vene keelest tõlgituga (samuti toimetamata materjal), mida hetkel põhjalikumalt ei uurita.

Teine lisavalim lubab võrrelda sajandi lõpu ja uue alguse ajakirjanduskeelt ning sisaldab 2369 lauset (32 930 sõnet) 2001. aasta ajalehtedest Eesti Päevaleht ja Postimees. Kolmanda lisaploki moodustavad XX sajandi algupoole kultuuritekstid 33 914 sõne mahus.

Kokku on uurimuse põhiosa maht u. 220 400 sõnet ja samas uurimuses võrdlevalt kasutatud allikate maht u. 333 400 sõnet.

Rangema definitsiooni järgi võib korpuseks nimetada vaid sellist arvutisse viidud tekstide kogumit, mis valitud teatud kindlate kriteeriumide alusel.⁷ Niisugustele kriteeriumidele vastab autori kogu (ja ühtlasi siinse uurimuse alusvalim) sedavõrd, kuivõrd andmebaas on korrastatud kindlate tunnuste alusel: jälgitakse registreeritud keelekasutuse aega ja valdkonda; siinses kahes valdkonnas on dünaamiliselt esindatud XX sajand ja sajandivahetus; varem uuritud valdkondi⁸ on aga piisavalt, et (teatud kriteeriumide piires) pakkuda taustal võrdlevat pilti XX ja XXI sajandi vahetusest. Materjali seob selle lugemisotstarbeline kirjalikkus⁹ ja teks-

---

⁷ Hennoste, Muischnek 2000, 185

⁸ Kerge 2002a

⁹ Vt ka Hennoste jt (*op. cit.*) Tartu korpuse kohta

tide avalikkust silmas pidades ka keelekasutajate üsna tõenäoliselt võrreldav kõrge haridustase.¹⁰ Korpus on seni sobivaks osutunud süntaksi- ja žanriuuringute puhul,¹¹ ning peaks siingi selle heaks töötama, esindades paljusid keele variatsioone.

Allpool võrreldakse kõigepealt kummagi käesolevas käsitletava valdkonna allvalimeid läbi XX sajandi, et teha kindlaks teksti keerukuse suundumused ja *mine*-tuletuse koht selles. Seejärel jälgitakse vaadeldava sajandi lõppu ja sajandivahetust. Ka võrreldakse ajakirjandus- ja ilukirjanduskeele valimeid omavahel, osutades avaliku keelekasutuse keskmist dünaamikat läbi vaadeldava aja-järgu.

Kõrvalepõikena leiab muidki empiirilisi võrdlusi, mis peaksid pakkuma tunnetuslikku huvi: põigatakse XX sajandi algupoole kultuuriajakirjanduse tekstide juurde, võrreldes nende keerukust sama aja ajakirjandustekstiga üldiselt; kontrollitakse, kas vene keele eestindus sarnaneb inglise keele omaga jne.

ÜLESANDED, HÜPOTEESID, TAUST JA RAAM

Oma teoreetilisi arusaamu tuletusest on autor kirjeldanud, märgendades ja uurides 1976. a õigekeelsussõnaraamatu arvutivariandi liitsõnu; otsides liitmise kohta nii sõnamoodustussüsteemis ehk tuletuse kõrval kui ka sõnarikastuse dünaamilises protsessis jm.¹² Regulaarset sõnaliiki hõlmavat tuletust, nagu seda on *mine*-tuletus, kirjeldas autor pideva võrdlusalusena siis, kui uuris kesksõnade potentsiaalset adjektiivset (seega tunnuse liitelist) loomust.¹³ Ka on autor *mine*-nominalisatsiooni kirjeldanud üldisemas teoreetilises plaanis.¹⁴ Sel põhjusel peatutakse allpool ainult neil teoreetilistel seisukohtadel, mis toetavad valgustatavat süntaktilise keerukuse uuringut ja haakuvad sellega.

Ülesanded on püstitatud järgmiselt.

---

¹⁰ Täpsemalt uuringu terviku lähtekohtadest Kerge 2002a, 29-33

¹¹ Vt samas

¹² Kerge 1990

¹³ Kerge 1998a

¹⁴ Kerge 2001b

1) Lähtutakse arusaamast, et deverbaalset nominalisatsiooni tuleb uurida tekstis, nagu on kavas uurida kesksõnade adjektivatsioonitendetsi.¹⁵ Selle ülesande taga peitub hüpotees, et **tekstimoodustuse valdkonnad ei tohiks keeleliselt üksteisega sarnaneda**,¹⁶ kuid veendumaks selles, ei tohi valmis tekstikorpusest välja võtta uuritava tunnusega keelendite valimit. Iga tunnust tuleb uurida muude – võimalikult üldiste – tunnuste alusel koostatud valimis, kontrollides vajadusel tulemusi mingi kolmanda irrelevantse tunnuse järgi koostatud valimis (nt *mine*-tuletised teadustekstide kogumis või valdkonnakorpuse punktiga lõppevates lausetes, kontrolliks aga *mine*-tuletised tähejärjendi *jat* või *tud* päringule vastavas valimis). Spetsialiseeritud päringutel (nt *mine*-tuletised 1910. aastatel, *misel*-vorm XX sajandil vm) peaks olema toetav funktsioon.

Sellega seostuvad oletused on järgmised.

Esiteks, tekstiuuring võimaldab näidata, kas *mine*-tuletisi on pidevalt ühesugusel määral ja kas neid moodustatakse sõnarikastuse või lausungi kindla lauseliikmelisuse eesmärgil (leksikaalmorfoloogiline või morfosüntaktiline funktsioon); milline osatähtsus on nominalisatsioonil teksti üldise keerukuse kujundajana jm. (Reet Kasikul on leksikaalse funktsiooni esiletoomise tarvis hea eristusjõuga termini *sõnatuletus*, mis haakub Saari terminiga *sõnagrammatika* – see on sõnatuletus + sõnaliitmine.¹⁷) Tekstimaterjal lubab leida suundumusi ja fikseerida nende muutuse aegruumis või sõltuvuse muudest teguritest (nt kümnend, keelekasutuse valdkond, olukorra kitsamad karakteristikud, teema). Käesolevas kesken-datakse nominalisatsiooni rollile valdkonnakeele süntaktilise keerukuse kujundajana; muid suundumusi jälgitakse vaid kvalitatiivselt.

---

¹⁵ Kesksõnad on autori korpuses samuti märgendatud ja nende esinemus statistiliselt uuritud. Samuti on autori käsutuses Ülle Viksi koostatud uue ÖS-i pöördõnastik, mis märgendatuna võimaldab teksti- ja leksikoniüksuste võrdlust. Tulemused avaldatakse edaspidi.

¹⁶ Kerge 2002a

¹⁷ Kasik 1996; Saari 1998

Teiseks, tulemused lubavad kontrollida stereotüüpärusaamade kehtivust – autori oletus on, et need ei kehti täies ulatuses. Huvi-orbiidis on Eestis üldlevinud arusaamad, näiteks:

- XX sajandi alguse keel on veel võõr-, peamiselt saksamõjuline (teatavasti on saksa kirjalik lause väga pikk ja keeruline);
- 30ndate eesti kirjakeel on n-õ väljakujunenud ja hea keel (ilmselt igas mõttes optimaalne) ja tema edasisi arenguid suudetud keelekorralduse toel, haritud kirjutajate piiratud hulga juures ja toimetamistraditsiooni tugevuse tõttu ohjeldada ka N. Liidu ajal (st muutused ei tohiks olla järsud ning võiks olla pigem sisulised kui kvantitatiivsed);
- avalik keelekasutus halveneb 90ndatel järsult (üks näitajaid võiks siis olla teksti keerukuse kasv).

Niisuguste arusaamade kontrolliks peaksid ajakirjandustekstid sobima põhjusel, et nad on operatiivsena enim muutumisaldis ja mõjutavad ühiskeelt suuresti, ning ilukirjandustekstid seepärast, et kajastavad ajastu keelt tema igapäevalähedases vormis, peegeldades seejuures potentsiaalselt kõiki allkeeli.¹⁸ Seejuures ei peaks ilukirjandus oma põhifunktsiooni erilise tõttu järskudele muutustele kuigi tugevasti reageerima. (Sedasama hüpoteesi toetavad ka Hennoste ja Muischneki kopruseuurimuse tulemused.¹⁹) Ajakirjandus kui näide muutumisaltist keelevariandist on uurimisobjektiks selgi põhjusel, et õiguskeele kõrval on just sellele meie kaasajast suunatud ühiskonna tüüpiline keelekasutuskriitika.²⁰

2) Teine laiem ülesanne on kontrollida autori hüpoteesi, et **deverbaalsel nominalisatsioonil on omad spetsiifilised põhjused**. Kui see nii on, siis peaks keelekasutuse ajajärgud, eriti aga valdkonnad selle näitaja poolest erinema mitte ainult kvantitatiivselt, vaid kvalitatiivselt. Seda on autor teadus- ja õiguskeele põhjal ka tõestanud.²¹ Samas võib siin uuritavate valimite põhjal selguda min-

---

¹⁸ Vt mõisteid Kerge 2000a, 102-105

¹⁹ Hennoste, Muischnek 2000

²⁰ Õiguskeele kvaliteedi kohta vt süntaktilise keerukuse plaanis Kerge 2002a, muus plaanis Kerge 2001c.

²¹ Kerge 2002a

geid lisaseiku, s.o teonimekasutuse teaduskeelest erinevaid spetsiaalpõhjusti. Niisamuti võivad nominalisatsiooni teadusomased põhjused aja- ja ilukirjanduses lihtsalt puududa. Samas seoses pakub huvi, kas muutub üksnes deverbaalse nominalisatsiooni kogumäär või kaasneb selle muutusega mingite tema vormide (nt ainsuse genitiivi või alalütleva) osatähtsuse tõus, kuid seda siin ei uurita. Millist tahes vormi hüpoteetiselt süntaktilise keerukusega seostada oleks raske, ehkki sama valimit edasi uurides võib seoseid ilmned. (Keelendi vormi tekstis on autor küll uurinud ja see on enam kui ühe tulevase artikli teema.)

Nominalisatsiooni põhjusti uurides arvestatakse kaht teoreetilist seisukohta.

Ühest küljest on M. K. Halliday ja J. R. Martin, korduvalt aga viimane näidanud nominalisatsioonistme ajaga kaasnevat paratamatut tõusu tekstides – tõsi, (kirjalikes) teadustekstides.²² Nende väite taga on laiemini kontrollitud arusaam, et mida spetsiifilisem/täpsem (*the more specialized*) on tekst, seda rohkem nominaalfraase ja vähem verbe tendeerib temas olema.²³ Siin oletatakse, et teadusliku või muu spetsialiseeruva/erilise maailmavaate dominant võiks sedasama peegeldada ka (kirjalikus) ajakirjanduses. Kui võrd eesti ajakirjandus- ja ilukirjandusteksti üldine nominaalsus²⁴ on varasemate uuringute järgi teada,²⁵ siis on võimalik kontrollida, kas nimetatud on tingitud deverbaalsuse samasuunalistest muutustest. Taustal on võimalik arvestada andmeid, et verbe on eri loomulike keelte oskuskeeles üldiseltki kolmandiku võrra või isegi poole vähem kui üldkeeles,²⁶ mida aja- ja ilukirjandus hüpoteetiliselt esindavad. Viimastest peaks siis vähemalt ilukirjandus olema suhteliselt teonimekitsi, ajakirjandus aga teadusliku maailmavaate leviku põhjusel peegeldama teonimelisuse võrdlemisi ühtlast tõusu XX sajandi edenedes.

---

²² Martin 1991; Halliday, Martin 1993

²³ Mitmele uurimusele toetudes väidab nii Koskela 1998, 159.

²⁴ Tiit Hennoste ja Kadri Muischnek 2000 vastandavad termineid nominatiivsus ja verbikeskus.

²⁵ Hennoste, Muischnek, samas

²⁶ Antia 2000, 158-161

Selle oletuse juures on arvestatud asjaoluga, mida autor on varem kirjeldanud: märgiliselt esindab verb kui morfosüntaktiline sõnaliik referentsiaalse objekti mittereferentsiaalset (valdavalt ka dünaamilist) tunnust. Ta muutub referentsiaalseks mõisteks alles grammatilise *mine*-tuletuse kaudu,²⁷ nagu omadussõna (valdavalt staatilise tunnuse tähistajana) teeb seda *us*-tuletuse kaudu. Näiteks isiku dünaamiline tunnus *laulab/laulis* vm, saab subjekti implitseerivaks tegevusmõisteks kujul *laulmine*, nagu materjali staatilise tunnus *mure* muutub oma võimalike implikatsioonide ja/või laiendusvõimalustega (freimiga) mõisteks tuletises *muredus*. Niisugune seik ilmneb näiteks asjaolus, et sõnastikud registreerivad verbide ja nende kesksõnade kui verbaaladjektiivide grammatilisi tuletisi terminitena enam kui nende alusvorme. Erialamõiste on nimisõnaline.²⁸ Sedasama mõtet on – küll teisest vaatenurgast – sõnastanud ka Koskela: */--/ in academic writing .. the nouns carry the actual meaning potential, whereas the verbs are used to tie the nouns together to form a text.*²⁹ Eriti tähtis on niisuguse sõnarikastusfunktsiooni juures, et verb kaotab oma põhilise eritunnuse: finiitsuse S. Diki tähenduses *specified for the category of tense.*³⁰ Niisugusel moel nimisõnaks abstraheeritud mõistete hulk võikski siis ühtlaselt (ehkki muidugi mitte võrdselt teaduse keskmisega) kasvada ajakirjanduses, kui võtta arvesse, et osa ajakirjandustekstidest sarnaneb oma õpetatud seletamisele viitavatelt keelelistelt tunnustelt teadusproosaga.³¹

Teisest küljest ollakse Eestis seisukohal, et nominalisatsiooni osa-tähtsus tekstis küll kasvab, kuid *mine*-tarindeid tuleks – ja enamas-

---

²⁷ EKG 1993, 270 osutab ka harvale referentsiaalselt sõltuvale nominalisatsioonile, mis hetkel on kõrvalises staatuses.

²⁸ Vt Kerge 1998a, 64-70

²⁹ Koskela 1998, 163

³⁰ Mackenzie 1985, 30; pikemalt vaata Kerge 1998a, 14-17, 63-71.

³¹ Eesti keeles tutvustavad Byberi ulatuslikes korpuseuringutes ilmnenud nn keelelisi dimensioone, mille hulka ka õpetatud seletamine kuulub, Kadri Muischnek ja Tiit Hennoste; vt Tekstikorpus 2000; Hennoste 2000, 19-20.

ti teatud ulatuses ka saab – vältida,³² kuivõrd nad esindavad nn kantseleiti ehk kantseleilikku keelekasutust. Sarnane termin on samade aktsentidega kasutusel ka mujal (ing *bureaucratic language*).³³ Puudub teaduslik ülevaade, kui ulatuslik selle nn nominaalstiili levik tegelikult on, millal ta on tekkinud jne – seni on periooditi võrdlevalt esile toodud vaid aja- ja ilukirjandusteksti erinevat nominaalsust, mitte aga deverbaalsust.³⁴ Esimene tuleneb küll viimasest, kuid senine ettekirjutusi eirav tekstianalüüs ei ole sedalaadi nominaalsuse lätetele keskendunud. Siin oletatakse, et kui *mine*-tarindi vältimine on suuresti võimalik, siis ei peaks nominaalsusaste Eesti keeleliselt toimetatud ajakirjanduses eriliselt esile tulema, v.a eelnimetatud ühtlane kasvutendents (näiteks 30ndatest kuni 80ndateni kindlasti mitte, võimalik et 90ndatel toimetamise osatähtsus langeb).

3) Kolmas hüpotees on, et **tekstiuuringus peaks mingil moel ilmnema mine-tuletiste hulk ja selle muutused valdkonna või ajastu leksikaalses normis**. Näiteks ei ole sellele tuletisele aluse iseloomu tõttu omane konkreetne (loendatavus), mistõttu

- mitmuslikuna kasutatud juhud peaksid massisõna (ainesõna) tunnuste kadu märkivana otsekohe leksikalisatsiooni kajastama.

Sedasama sõnastumistrendi peaks näitama ka fraasitasandi tegurid, nagu

- alusverbi argumentstruktuuri kohustuslike elementide puudumine;
- alusverbile võõrad laiendid jms.

Samas on selge, et sõnavaranorm ajas muutub ja allkeeliti erineb, mistõttu uuring võiks sellegi koha pealt midagi öelda. Statistiliste keerukussuundumuste interpretatsioonil pööratakse leksikalisat-

---

³² M. Ereht 1992, 141; Kasik 1995, 17-19; Mäearu 1996; Käsiraamat 2000, 13-14, 114-121

³³ Rootsi keelele ja keelekorraldusele, sh 1997. a allikatele viidates Koskela 1998, 163.

³⁴ vt Hennoste, Muischnek 2000, 204-205

siooni teemale siiski tähelepanu, tegemata seda ammendava ja igakülgese statistilise võrdlusuuringu vormis. Peamiselt jälgitakse, kas ühe või teise valdkonna *mine*-tuletisi on mingil ajajärgul põhjust pidada leksikaalseteks üksusteks; kas neil tuletistel on mingeid leksikaliseerumist soodustavaid tegureid või osutab tekst selle tuletustehte morfosüntaktilisele funktsioonile.

UURIMISE ASPEKTID JA MEETOD

Uurimisviis on kvantitatiivne, kuid statistilisi suundumusi püütakse kvalitatiivseid tunnuseid jälgides põhjendada, kus see võimalik on. Keerukusnäitajaid jälgitakse kolme:

- Uurimisteema aspektist keskne tunnus, *mine*-tuletiste hulk arvutatakse protsentuaalselt teksti sõnemäärast. Eeltööna on autor *mine*-tuletiste kõik vormid oma kogus, sh TÜ korpuse eelmainitud valimis otsinguks märgendanud. Tekstis ja tabelites kõneldakse sellest tunnusest kui **nominalisatsioonist** või sünonüümi tarbel kui teonimelisusest. Samale tunnusele viidates räägitakse ka teksti abstraktsusastme tõusust või langusest – *mine*-tuletisi on siis teksti sõnede hulgas suhteliselt rohkem või vähem. Sedasama parameetrit iseloomustatakse ka teksti teonimede hulga suhtelise kasvu või kahanemisena. Niisiis ei käsitata nominalisatsioonina nominaalsust ehk Hennoste-Muischneki terminiga nominatiivsust kui nimisõnade suhtelist hulka tekstis, millest räägivad paljud allikad.³⁵

Võrdlevalt on tingliku “keerukuse” muid näitajaid valitud kaks.

---

³⁵ Nt praktiliselt Hennoste, Muischnek 2000; keeli võrdlevalt Antia 2000; teoreetilisemast küljest Koskela 1998 – tegelikult tegeleb ka Merja Koskela deverbaalse nominalisatsiooniga. Kahjuks pakub Koskela töö vähe statistilist võrdlust, ehkki algus tundus paljutootav – sõnede määr vastab nimelt siinse uurimuse allvalimite enamiku omale. Võrdlust siiski ei teki, sest kõigepealt on Koskelal (ka toimetaja tähelepanematus tõttu) võrdseks märgitud uuritava teksti sõnede üldine ja verbiliste tarindite määr, mis kuidagi ei saa olla õige, teiseks aga on räägitud ainult eri verbide hulgast selles andmepangas, nii et tegelikult ei selgu mingeid arvilisi suhteid.

- Esiteks on arvutatud iga allvalimi keskmine **lausepikkus** sõnedes. On selge, et hea lauseehituse, eriti osava sõnajärje korral (mis tingib ka moodustajate kompaktsuse ehk fraasi lõhkumatus³⁶) ei mängi see tunnus rolli. Ta võib muutuda kõnekaks siis, kui on muid keerukuse tunnuseid. Eriti raskesti jälgitav võiks pikk lause olla siis, kui ta on halvasti liigendatud, s.o vähe kirjavahemärke ja sidendeid viitena keskmisest pike-matele moodustajatele või nende subordinatsiooni mitmetasandilisusele. Võrdlust pakub tunnus keelevariantide isoleerimiseks kindlasti.
- Teiseks üritataksegi seetõttu oletada, et lause muutub suhteliselt keerukaks, kui temas peegeldatakse mitut situatsiooni, olgu koondatud ja muul viisil rinnastatud või üksteisele alistatud tarindite kaudu. Tunnusest räägitakse peamiselt kui **lausekeerukusest**. Kuivõrd keerukuse termin tähistab ka kolme uuritava tunnuse kombinatsiooni koos, siis on kitsamas üksiktunnuse tähenduses sünonüümidena kasutatud väljendeid *lause liigendatus* ja nn *komplikaatorite hulk*. Summaarselt kajastavad tunnust kirjavahemärgid ja need rinnastussidendid, mille puhul koma ei kasutata (mõlemad nt omased nii põim-, koondkui ka rindlausele) – koma üksi või komata sidend saadab markeerimata rindliikmeid; markeeritud rinnastuse puhul on lauses koma, mõttekriips või muu vahemärk; alistussidendeid saadab alati koma, otsekõnet ja seletavat rinnastust koolon, pikki põime ja ka keerulisi loendeid iseloomustab semikoolon. Keerukust peaks tõstma ka kiilude jm lauseväliste elementide rohkus, mida peegeldavad jällegi kas komakasutus, sulud või mõttekriipsud. Üldiselt võib oletada sedagi, et jälgitavamad on lause algusse või lõppu paigutatud lausungid ja lausevälised elemendid, mille puhul tekstis on raammärkidest üks, st statistiliselt ilmneb vähem “komplikaatoreid” (nagu autor neid keerukuse hõlpsalt registreeritavaid tähistajaid on tinglikult nimetanud). Näitaja absoluutväärtusel siiski tähtsust ei ole, sest on alistatud lausungeid, mida vahemärgid ei saada.

---

³⁶ Vt Kasik 1995

Tunnuste valiku kasuks töötas loetletud keerukustähiste kättesaadavus ja selge mõõdetavus. R. Kasiku viitel³⁷ on *mine*-tuletiste osatähtsust eesti tekstis varem arvatud lehekülje kohta ja võrreldud lausete arvuga leheküljel. Kuivõrd aga lehekülg on kahe teksti puhul sageli võrreldamatu suurus, siis tundusid siinkirjutajale tema valitud tegurid ülevaatlikumad, võrreldavamad ja objektiivsemad.

Jääb küsimus, miks pole teksti abstraktsusastme tõestamiseks üht-aegu valitud teist tüüpi nominalisatsioone (vähemalt muud deverbaaliite). Reaalselt muudaks ülejäänud abstraktsete deverbaalide ja deadjektiivide märgendamine töö niisuguses mahus võimatuks.³⁸ Iga vähem regulaarse tuletise juures³⁹ tuleks kaaluda, kas ta on leksikaliseerunud ja kas ta on leksikaliseerunud (sh idiomatiseerunud) just tekstis esile tulevas tähenduses, pluss kontrollida, kas ja mida pakuvad nende küsimuste vastuseks igal ajahetkel käibivad sõnaraamatud ja eesti kirjakeele seletussõnaraamat. Samas ei saa kuskilt veenduda, kas varasemad sõnastikud on leksikaalse normi kajastamisel objektiivsed – arvestades XX saj algupoole eesti keele allikate preskriptiivseid taotlusi on see üsna ebatõenäoline. Ainult *mine*-liide oma alussõnaliigikativuses võimaldab muuta vaatesuunda: kõigepealt ta märgendatakse ja alles tekstis korduvate juhtude puhul, mille tähendus, kasutuse viis ja ümbrus alusverbi omast lahknevad, pöörduakse sõnastike juurde (mis aga on juba omaette uurimisaspekt).

Kaudselt tuleb arvestada sedagi, et deverbaalne ja deadjektiivne nominalisatsioon võivad omakorda põimuda (nt eelded 'aja raiskamine on kasulik' ja 'keegi veendus milleski' autentse fraasi *aja raiskamise kasulikkuses veendumine* taga). Nende koosvaatlemine seaks aga tööle sootuks teistsugused raamid, kui regulaarsele deverbaliisatsioonile keskendumiseks on siinkohal kavandatud.

Muude nn keerukustegurite osatähtsus niisugust kvalitatiivset lähenemist ei nõua. Analüüsijale jääb lisaks võimalus võrrelda tule-

---

³⁷ Samas, 18

³⁸ Töö autor on seda, paitsi et oletanud, ka katsetanud☺.

³⁹ Ka EKG 1993, 269 möönab, et võrreldes *mine*'ga on teiste liidete kasutusel hoopis suuremad ja sageli ebaregulaarsed piirangud.

vikus nn komplikaatorite suhtelist hulka omavahel – näiteks teatud seoseliigi ja -sidendi vms osatähtsust võrreldes teistega mingil ajajärgul, valdkonnas, olukorras vms.⁴⁰

Iga analüüsitava valimi keskmine näit on arvutatud kas aritmeetiliselt (*ca*) või parameetri äärmuslikke näitajaid välistades (*ca*^l). Seejärel on analüüsitava valimi näitajaid selle keskmisega võrreldud, saades tulemuseks n-ö sagedusindeksi, mis koondub ümber keskmise 1. Niisugune teisendus muudab kolm erineva mõõtühiku ja absoluutskaalaga tegurit võrreldavaks ning lubab esialgselt leida iga valdkonna, kümnendi vm seireobjekti süntaktilise keerukuse keskmise.

- Parameetrite võrreldavust tagavad indeksid kannavad tabelleis nimetusi ***P-indeks*** (lause pikkus), ***K-indeks*** (lause keerukus), ***N-indeks*** (nominalisatsiooni osatähtsus teksti sõnede hulgas). Kolme uuritava parameetri keskmist ajajärgul ja/või keelekasutuse valdkonnas on nimetatud **teksti keerukuseks**, joonistel seisab selles tähenduses sõna *keskmine*, mõnes infoga koormatud tabelis aga *ca* (vt vajadusel ka osa „Lühendid“).

Ükski tegur pole eraldi võttes ei ammendav ega oluline, kuid neist koos peaks piisama, et üldpilt oleks usaldatav ja lubaks valdkondade ning ajajärkude võrdlust – arvestatagu, et tegurite taga seisab omakorda rida muutujaid. Kui ka tekstilause tegelik keerukus sõltub ühtlasi muudest teguritest (leksikaalsed seosed, moodustajate kompaktsus ja sõnajärg), peaks ülal kirjeldatud „komplikaatorite“ summa – iseäranis koos lause pikkuse ja abstraktsusastmega – teksti süntaktilist keerukust üsna objektiivselt kajastama. (Meetodi kontrolliks on leitud ka osalause ja lauselühendite hulk ja tehtud pistelist statistikat, ilma et see keerukuse suundumuste üldpilti oleks muutnud.) Autorile atribuutika ei lubaks – erinevalt asjatundjate hallatavatest korpustest – kvalitatiivset analüüsi, sest sinne dünaamiline valim kuulub kuuekümmele tuhandele lausele ligineva mahuga (piltlikult umbkaudu kümne korraliku raamatu suurusesse) tekstipanka. Kvalitatiivne külg peakski ehk tähtis olema pigem žanri- kui laiemalt allkeeleeuringutes.

---

⁴⁰ Vrd nt Hennoste, Muischnek 2000, 203 jj

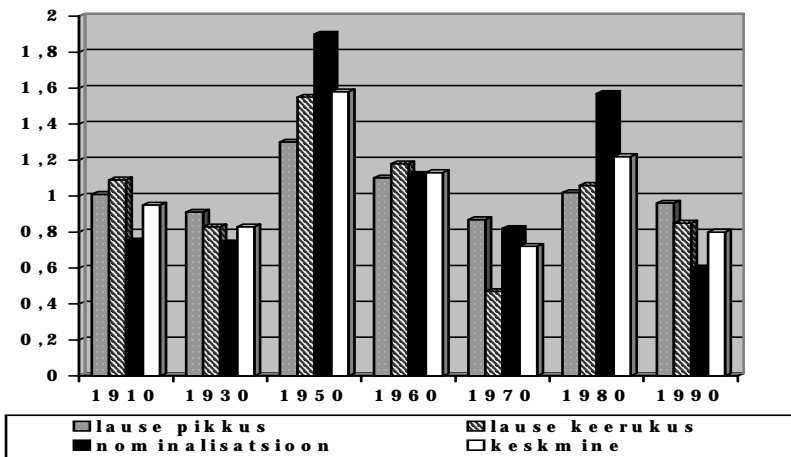

Ajakirjandusteksti keerukuse dünaamika ja mine- tuletuse suundumused

STATISTILISED SUUNDUMUSED

Analüüsitud valim on TÜ kirjakeele korpusest saadud 7000 lause päringu põhjal ja tema kogumaht on 96 772 sõnet. Keerukusuuringu üksiktulemused kajastuvad tabelis 1 töö järgmisel leheküljel. Iga valimi iga teguri keskmine on arvatatud äärmusi välistades ja seejärel võrreldud analüüsitava kümnendi näitajaid sellega, saades tulemuseks ajavahemiku pikkus-, keerukus- ja nominaalsusindeksi (P-, K- ja N-indeks), mida omakorda keskmistada.

Lisatud tabeli sisu kajastub järgmisel diagrammil (joonis 1):

Joonis 1: XX sajand. Ajakirjandusteksti keerukuse dünaamika

Nagu näha, on ajajärgude keskmine erinevus mahendavast metoodikast olenemata kuni kahekordne – süntaktiliselt lihtsaim on ajakirjandustekst 1970ndatel ja keerukaim 1950ndatel (vt ka tabel 1).

Tabel 1: XX saj. Ajakirjandusteksti keerukuse parameetrid ja indeksid

	1910 aja	1930 aja	1950 aja	1960 aja	1970 aja	1980 aja	1990 aja	XX saj ca	XX saj ca ^{1*}
Lause pikkus	13,68	12,35	17,74	15,02	11,8	13,88	13,06	13,93	13,6
P-indeks	1,01	0,91	1,3	1,1	0,87	1,02	0,96		
Lause keerukus	1,77	1,34	2,51	1,91	0,76	1,71	1,38	1,63	1,62
K-indeks	1,09	0,83	1,55	1,18	0,47	1,06	0,85		
Nominalisatsioon	1,87	1,85	4,76	2,82	2,06	3,93	1,5	2,68	2,51
N-indeks	0,75	0,74	1,9	1,12	0,82	1,57	0,6		
Teksti keerukus	0,95	0,83	1,58	1,13	0,72	1,22	0,8		

* *ca*¹ märgib keskmist, mille arvutamisel pole kaasa arvestatud äärmuslikke näitajaid (äärmused on tabelis toonitud taustal).

Kõige nominaalsem on ajakirjandustekst 1950ndatel, olles samas plaanis üle kolme korra paremini jälgitav (vähem abstraktne) 90ndatel. Ka vahetult eelnevast kümnendist on 90ndate tekst 2,6 korda vähem nominaalne. Eespool püstitatud hüpoteese silmas pidades on niisugune tulemus ootamatu. Lause on lühim 70ndatel, jäädes pikima lausega 50ndatele kuue sõne võrra alla. Ka on siis lause liigendatus 50ndatest 3,3 korda väiksem, mis tähendab, et märkide vahele jääv fraas on omakorda u. ühe sõne võrra pikem seitsmekümnendatel.

70ndate süntaktiliselt lihtsaimale ajakirjanduskeelele (tekstikeerukuse indeks 0,72) seisavad väga lähedal 30ndad ja 90ndad, mis on omakorda väga sarnased (tekstikeerukuse indeksid 0,83 ja 0,8). 50ndate ja 80ndate erilisus vajab aga kindlasti põhjendusi, mida allpool ka püütakse anda.

SUUNDUMUSTE INTERPRETATSIOON

Kvalitatiivsel analüüsil leiame järgmist.

1910ndatel aastatel korvab *mine*-tuletus ühiskeele leksikaalse normi väljakujunematust: konteksti järgi otsustades kasutatakse *mine*-teonime suuresti ka tegevuse abstraheeritud üksikakti, inimtegevuse valdkonna jm tähenduses, kus praegu (ja faktiliselt juba 30ndatel) on normis lühemad tuletised: *arvamine* selmet *arvamus*, *istung* selmet *istung*; *juhtumine* selmet *juhtum*; *peale-* ja *kallalaitungimine* (ka *vastupeale-* ja *kallalaitungimine*) selmet *peale-* ja *kallalaitung*, *vastupealaitung*; *otsimised* selmet *otsingud*, *pärimised* selmet *päringud*, *kokkupõrkamised* selmet *kokkupõrked*, *küsimine* selmet *küsimus*, *istung* selmet *istung*, *märguanndmine* selmet *märguannd*, *õnnetumad juhtumised* selmet *õnnetusjuhtumid*; *võltsimine* selmet *võltsing*, nt *võltsimiste paljastamised*; *liiklemine* selmet *liiklus* jne jne. Võib täheldada ka alusverbi kasutusala hilisemat muutust võrreldes vaatlusaluse ajaga (nt *surumine* selmet *surveavaldus*), või vähemalt selle registrist nihet (nt *ümberkäimine* selmet *käitumine* kellegi suhtes, kellegagi).

mine-liite aktiivsuse näib tingivat just tema regulaarsus terve sõnaliigi piires. Ajakohane abstraktse sõnavara puudujääk leksikaalses

normis tingib rohkesti deverbaalset sõnatuletust, kuid eesti ühiskeel omas väljaarenematuses ei rakenda seejuures ei murretes väljakujunenud leksikat ega murretele omast laialdast liitestikku, nagu see nähtub Helmi Neetari uurimuses⁴¹. Võib vaid oletada, et murdekonteksti tuletiste analoogia ei toimi ühiskeeles; pigem on kirjutajate mõte kinni oma teises ehk hariduskeeles (vene ja/või saksa keel) ja sõnu tuletatakse kõige käepärasemal moodusel.

Mõni sajandi alguskümnendite sõna on praeguseks muutnud registrit. Toona neutraalne *järelepärimine* (tähdenduses 'järelepärimine' < *millegi järele pärima*) on näiteks praegu informaalne (argikeel) – korrektses ühiskirjakeeles ja õigusterminina soovitatakse *järele*-esisosa. Järjekindlus, millega uuringus leiduv sõnakuju juba 100 aastat soovitustest olenemata kordub (ka praegu maadlevad keeleteimetajad sellega), viitab asjaolule, et nähtavasti ei oska keelekorraldus tabada mõnd liitumise (fonoloogilist?) kaasreeglit. Mõni teine keskne sõna on jäänud harvaks (nt *juhtumine* nagu Smuuli pealkirjas "Muhulaste imelikud juhtumised"), ehkki igapäevas ei sobi tema asemele kuigi hästi ükski sama baasi tuletis (võib-olla *juhtum?*, vrd *juhtum*, *juht*, *juhus*). Mõni toonane teonimi on N. Liidu aja kasutuses kitsam (nt *pakkumine* kaardimängusõna), et 90ndate sotsiaalmajanduslikus kontekstis jälle aktiveeruda (*pakkumine* majanduse tähenduses). Pisut enam kui pooltel juhtudel on eelmise sajandi algul tegemist *-mine* tavalise grammatilise kasutusega, kus eesmärgiks ei ole leksikoni korvamine või rikastamine.

Kümnendiülevaate lõpetuseks üks kirjalikku teksti üldisemalt iseloomustav seik.

Sajandi alguse (ja ka terve algupoole) tekste iseloomustab ulatuslik lühendamise. Muuhulgas leidis autor ka ühe seesuguse juhu, kus *mine*-tuletis on tema andmestiku automaatanalüüsil registreerimata just põhjusel, et liidet eksplitsiitsel kirjalikul kujul ei esine: tüvelühendusele järgneb punkt ning sidekriipsuga korvatud liide tuleb välja lugeda rinnastatud moodustajast (*selgeltnäg.- ja tegutsemine* selmet *selgeltnägimine ja tegutsemine*). Sidekriips viitab, nagu oleks liidegi morfonoloogilise sõnana allunud liitsõnarinnastuse ökonoomiaellipsile (üsna levinud *kond-*

---

⁴¹ Neetar 1990

liite puhul; siin aga kombinatsioonis lühendi konsonantlõpuga). Valimis on siiski vaid üks näide. Küll aga, pandagu tähele, grammatilise tunnuse praeguseks abnormset ellipsit leidub nii 1910ndate korpuses muute-morfoloogia poolel, nt *seid*-ellips juhul *mitmesugu- ja suuruseid*, kui ka võrdlevalt uuritud 1890ndatel *kond*-liite osas (*jaos- ehk ringkonnas*).

30ndate tekstides on leksikaalne nüüdisnorm suurel määral välja kujundatud ja *mine*-tuletus saavutab tasakaalustatud määral oma süntaktilise ehk lauset (re)struktureeriva funktsiooni. Sellele viitab asjaolu, et registreeritavate *mine*-tuletiste enamiku kõrval on samas tähenduses – sageli ka lähikontekstis – kasutatud tema alusverbi. Vaid üksikud teonimed ei vasta tänapäeva leksikaalsele normile, milles deverbaaliliidete valik on märksa mitmekesisem ja verbaalnoomenite kasutus tuletise asemel tavaline. Praeguseks leksikast tõrjutud *mine*-tuletisi esindavad *kasvandiku vastuvõtmist* selmet *vastuvõttu toimetama / kasvandikke vastu võtma*; *liiklemis*-selmet *liiklusõnnetus* ja (kindla) *tänava tihe liiklemine* selmet *tihe liiklus*; *tellimised* selmet *tellimused*. *mine*-tuletiste protsent sõnede hulgas langeb küll 30ndateks vaid kahe võrra, kuid tehte eesmärk on selgelt muutunud: ta taandub sõnarikastuse alalt, jättes siiski alles rea juba sajandi alguskümnendite (või varasemas) leksikonis kinnistunud juhte (*läbirääkimised, teadmised* jms).

Leksikonis püsimise peaeeldusi näib olevat tuletise kasutussagedus – just 1910ndate aastate kasutussagedad teonimed püsivad ka 30ndatel ja hiljem. Peab küll kohe tunnistama, et ei kõnealuse kümnendi ega ühegi kümnendi 1000-lauselises üldvalimis ei saa *mine*-tuletist kasutussagedust esile tuua – sõna esinemus ei ületa enamasti kolme korda (erand on 50ndad, vt allpool). Seevastu on autoril samade ajavahemike kohta kontrolliks ja leksikauuringuks kasutada selle teonime eri vormide ja edasituletiste loendid (vastus tähejärjendi päringule *mine*, à 1000 lauset), mis lubab jälgida konkreetse tuletise suhtelist kasutussagedust võrreldes ülejäänud *mine*-tuletistega. Nii tõusevad 1910ndate ajakirjanduses esile *valimised, läbirääkimised, ettelugemine* (ürituse liike), *teadmised, nõudmine*. Neist on ainult *ettelugemine* praegu vananenud, s.o tõrjutud sisulistel ja mitte vormilistel põhjustel. Sageduse kõrval aitab *mine*-teonimedel püsida hüponüümide teke (1910ndatel nt *linnavalimised, parlamendi-valimised*) ja verbist kaugendav

mitmusvorm, kord ainumõeldav (*walimised, läbirääkimised, tead-mised*), kord sagedam kui ainsus (*nõudmine, eriti vormis nõud-misel; nõudmised*). Kuid need ei ole vältimatud tingimused, mis tuletist leksikonis hoiaksid.

Keelekorralduse üldisemat laadi soovitusi võib oletada asendusjuhtude taga nagu 1910ndate *tingimised* > 1930ndate *tingimused* ja väga paljud teised. Vanem kuju on omas ajas selgelt sage ja muudki nimetatud püsivuseeldused on olemas (1910 korduvad hüponüümid *lepingutingimised, rahutingimised*; ka on mitmus sagedam kui ainsus). Leksikoni suunatud muutmine, nagu ka teadlik sõnakasutus on aga äraarvamatu ja allub hilisemal ajal peale soovitude (või neist hoolimata) moele.⁴² Nii laseb uuring oletada, et keelekorralduse soovitused olid toona moes: leksikon 1910ndatega võrreldes (vt eespool) selgelt muutunud. Siiski, sõnavara dünaamikat ei ole käesolevas võimalik täpselt jälgida. Täpse muutuse fikseerimiseks oleks ajapunkte vaja uurida tihedamalt: näiteks 1930ndatel on *tingimus(ed)* sage rööpkujude ja sünonüümideta sõna, kuid veel 1925. aastal leidub autori andmebaasis rööpselt ka sünonüümne *tingimised*.

1950ndatel aastatel muutub pilt järsult. Lause on pikem, keerukam ja ennekõike väga tugevasti nominaalsem kui muudel ajajärgudel. Juba 1000-lauselise päring lubab koostada regulaarsete deverbaalide sagedussõnastiku. *mine*-sagedussõnastiku tipus domineerib ideoloogiliselt keskne *tootmine* (ületab sageduselt kõiki teonimesid 1,6 kuni 70 korda, st ta esineb valimis 70 juhul, kuna järgmine *täitmine* “vaid” 43 korda). *Tootmisele* järgneb rida verbe oma ideoloogiliselt eesmärgistatud tähenduses: enamasti põhjuslike verbide hinnangulisus (*arendamine, parandamine, suurendamine, tugevnemine-tugevdamine, kindlustamine* jne), autokraatia (*täitmine, juhtimine*) jm n-ö helgesse tulevikku suunatus (nimetatud hinnanguliste deverbaalide kõrval on eriti sage *loomine*). Sage on ka viide lõppenud sõjale (*taastamine*). Hüppeline on nominalisatsiooni kontsentratsioon: *mine*-tuletisi on sõnede hulgas 4,86%. See ületab 1,8 korda kõigi võrdsuurte allvalimite keskmise

---

⁴² Kerge 1990, 10 (märkus 5)

ja üle 3,2 korra ajakirjanduse madalaima *mine*-sageduse (1,5 protsenti 90ndatel). Vaba Eesti keskmisest – s.o 30ndatest ja 90ndatest koos – erinevad 1950ndad ses osas u. 3 korda. Kõik viitab tekstisüntaksi muutuse ideoloogilistele põhjustele.⁴³ Ideologiseeriva venestamise uus lainegi 1980ndatel jääb sellele kümnendile 1,7 korda alla, ehkki ületab Eesti kui vaba riigi kümnendite nominalisatsiooniatset omakorda ligikaudu 2,4 korda.

Oluliselt suureneb 1950ndatel liite morfosüntaktiline funktsioon: nagu nimetatud, “ideoloogiliste” tuletiste kõrval esineb nende alusverbi samas tähenduses ja sarnases kontekstis empiirilisel kontrollil alati. Võib niisiis väita, et nominaalsus on alates 50ndatest sageli asjatu nominaalstiili märk ja pärineb erilisest N. Liidu parteilisest (ühtlasi lähtekeelena vene ametlikust) kõnepruugist. Paralleelselt tuleb taas arvestada, et tekstiga – täpsemalt keelendi erimoelise kasutussagedusega – mõjutatakse rööpselt leksikaalset normi. Sellist võimalust järgnevalt jälgitaksegi.

Esiteks võib deverbaal kaotada oma laiendid ja muutuda (olen sellele olen varem osutanud) tegevusvaldkonna üldmõisteks,⁴⁴ nagu ongi teinud *tootmine* (nt laiendamata ühendis *tootmise tase*). Sellise juurde kinnistuvad oma spetsiifilised liigitäiendid – st tekib fraseoloogilisi ja liithüponüüme. Lisaks inkorporeeritakse⁴⁵ ta ise korduvalt liitsõnade täiendosaks, st teonimi spetsifitseerib teisi mõisteid.

1950ndate tekstides korduvadki mõisted *tööstuslik tootmine* ja *põllumajanduslik tootmine*, viimase liigina omakorda *kolhoositootmine*, mille alaliik on objektsõna inkorporeeriv *söödatootmine*. Muud objektid esinevad mitmekesiste vabade täienditena (massisõnad ainsuses, nt *turba*, *põlvkivi*, *nafta*, *valtsmetalli tootmine*, konkreet sõnad mitmuses, nt eri tüüpi *masinate*, *aparaatide*, *materjalide*, *sisseseadete tootmine* ja eelnimetatud inkorporatsiooniga rööpne ligi võrdsage *söötade tootmine*). Teiselt poolt leiame liit-

---

⁴³ Hennoste ja Muischnek (2000, 192) on kaalunud isegi 1950ndate propagandistliku ajakirjandusteksti eristaatust TÜ korpus.

⁴⁴ Vt Kerge 1998a, 64

⁴⁵ Inkorporatsiooni mõistest nt Kiefer 1993; vt ka Kerge 1998a, 64–65.

sõnu *tootmistehniline* (*intelligents*), *tootmisvõimsus*, *-jõud*, *-pind*, *-plaan* jne.

Ajastuomaselt kordub ka ühend *sotsialistlik tootmine*. Eeldada võiks rinnastust teiste tegevusvaldkonnasõnadega (nt *tootmine ja transport*), kuid niisuguseid tuleb ette vaid üks ja seegi konkreetsest *turba tootmise* kontekstis.

Enne teema jätkamist üks õigekeelsuslik tähelepanek. Näib, et ideoloogiliselt agressiivse tekstimassi ohjeldamatus hoiab sel perioodil selgena eristusi, mis akadeemilisel tasemel on fikseeritud alles 90ndatel: ainesõnade ainsuse genitiivi kokku- või lahkukirjutus tähendust ei erista (valimis nt *nafta tootmine*, aga *sööda tootmine* / *söödatootmine* jms), kandes definiitsuse- indefiniitsuse eristust ainult loendatavuse tunnusega substantiivi puhul⁴⁶. Kas sel põhjusel (*seeme* kui ainekogum) on ühtviisi lahku kirjutatud nt *mitmeaastase heina seemne tootmine* ja *heinaseemne tootmine* või mängivad rolli üldtendentsid (rütm)⁴⁷, on siiski raske väita. Igatahes ei toimi reegel, mis käsib mitmussisulise ainsuse (*seemne* selmet *seemnete tootmine*) kokku kirjutada.

Tekstisagedus põhjustab, nagu näha, *mine*-tuletiste leksikalisatsioonini kas üksi või kombineerudes. 50ndatel ülisagedate *tootmine*, *arendamine*, *täitmine* kõrval võivad kinnistuda teisedki deverbaalid, mille kasutussagedus ületab alusverbi oma. Kui vaadata nimetatud kolme sagedaimat, siis ületab *tootmine* 1,5 korda *tootma*-verbi kasutust, *arendamine* aga alusverbi 10 korda, kuna *täitmine* on oma alusverbist 1,4 korda harvem (täpsemalt allpool). Sageduselt ületavad oma alust veel näiteks *loomine* 6 korda, *parandamine* 3,5 korda, *mehhaniseerimine* ligi 3 korda, *tugevdamine* 2,6 korda, *tõstmine* 1,6 korda. Neist peaks verbile taandamatu mõis-tena mõjuma juhud, mille juures leksikalisatsioonitegurid kumuleeruvad (sagedus üldse, pluss sagedus võrreldes alusverbiga, hüponüümide teke jm). Kuid siin on selge aga.

Eelloetletud deverbaalide tuletusalused ei ole null- ega isegi ühevalentsed Rätsepa mõistes,⁴⁸ semantiliselt ebaammendavana saavad nad oma leksikaliseerumiseks piisava tähenduse argu-

---

⁴⁶ EKG 1993, 119

⁴⁷ Vt T. Erelt 1999

⁴⁸ Rätsep 1978

mendistruktuuri kohustuslikust osast.⁴⁹ Mõisteks muutumine eeldab seega sagedasi kollokatsioone kindla laiendiga ja/või sellise laiendi inkorporatsiooni (tüvesse kaasamine peaks olema võimatu ainult aktiivse subjekti ehk agendi puhul;⁵⁰ vrd siiski andmepangas püsivat sõnastikuüksust *rahvakogunemine*).

Enamik sagedaimate *mine*-tuletiste laiendusi on kordumatud, st suurendada võib mida tahes ja see suureneb, parandada võib mida tahes ja see paraneb (või mitte). Siiski kordub näiteks *produktiivsuse (tõstmise)* enamikust *tõstmise* laienditest 5–6 korda tihemini. Samal ajal on seda *mine*-ühendit valimis ühtlasi kolm korda rohkem kui sama objektiga alusverbi (*produktiivsust tõstma*). Sellesama teonime korduv kollokatsioon on ka (*villa-, piima-* vm) *toodangu tõstmise*, kusjuures alusverbi objektiga *toodang* (s.o ühendit *toodangut tõstma*) valimis ette ei tule. Kuivõrd aga õigekeelsussõnastikud ei registreeri kuni 1999. aastani sõnaühendeid, siis on niisuguste kollokatsioonide leksikaliseerumist võimatu kontrollida. Levi peaks pidurdama ideoloogia vastuvõetamatus: sedastada saab vaid seisu ajakirjandusekeeles. Levik ja kinnistumine igapäevakeeles võiks piirduda ajakirjanduses kajastuva valdkonna keelega, mida aga omas ajas ei ole uuritud. Jäägem siis oletuse juurde, et vaadeldud väljendid eendusid parteilises kõnepruugis, mida ajakirjandus toona levitabki, kuid võisid kinnistuda ka kajastuva tegevusvaldkonna inimeste kõnepruugis (nt *produktiivsuse tõstmise* ja *toodangu tõstmise* loomakasvatuses või muudes tootmisvaldkondades). Seda kinnitab asjaolu, et niisugust keelt leiab ajakirjandusvalimis hiljem minimaalselt. Sama aja ilukirjanduse valimistki leiab vaid ühe *viisaastakuplaani täitmise* (vt allpool); muid kirjeldatud sagetuletisi üldse ei esine.

Alusverbi tekstisagedus näib siiski määrava tähtsusega. Näiteks väga sagedasest *täitmise*'st esineb *täitma*-verb ligi poolteist korda tihemini (valimis 44 teonime ja 62 alusverbikasutust + 5 tegijanimi), mistõttu leksikalisatsiooni oletada ei saa. See ei välista deverbaali ja verbi ühesuguseid kollokatsioone, eriti kohustusliku

---

⁴⁹ Vt Kerge 1998, 64-65; 1999, 20-21

⁵⁰ Kiefer 1993

sihitisega tema mingis väljundis. Näiteks *plaani täitma* ja *plaani täitmine* ületavad koos kõiki analoogseid tarindeid, aga *plaani* inkorporatsiooni tuletisse (kokkukirjutuse) välistab objekti valdav definiitsus. (Kui jutuks ei ole konkreetse kollektiivi plaan, siis on see jooksev *viisaastaku plaan / viie aasta plaan*.) Pigem tulekski rääkida *plaani* mõistepesast või freimist kui *plaani täitmise* mõistest: *plaani* ümber koonduvad tekstis omakorda sageli *ületa-*mine ja *ülesanded*. Olgu võrdluseks toodud, et maksimaalselt sisutühja ja ülisageda verbi *tegema* tüvi (üldse 0,45% ajastu sõnedest) esineb tekstides 25 korda enam kui vastav *mine*-tuletis ja seejuures kasutatakse sõna *tegemine* läbi sajandi ja edasigi kõige enam püsivas vanemas väljendis *tegemist olema (millega)*. Vaid ühel korral esineb 1950ndatel ka *lõpu tegemine (ametiühingute tagakiusamisele)*. *teostama*-tüvi omas üldkeele suhtelises kasutusarvuses (12 juhtu ehk 0,07% sõnedest) jaguneb samas öeldisena esinemise kasuks 3:9. Võrdselt on kasutatud laiendatud verbi *suurendama* ja tema deverbaali *suurendamine*. Ülejäänud “ideoloogilised” deverbaalid, mille rohkusega aeg silma paistab, jäävad oma alusverbile kasutussageduselt 1,25 kuni 3,75 korda alla ega esine ka liitsõnus.

Kuivõrd töö keskmis ei ole kvalitatiivne analüüs, siis **60ndate ja 70ndate aastate** leksikoni suundumustel pikemalt ei peatu. (Liiasi hakkaksid interpretatsiooniseigad korduma.) Nende kahe ajajärgu kõrval ole ühtki kümnendit, kus ajakirjanduskeele kõik kolm jälgitavat parameetrit oleksid nii „lähestikku“.

Jooniselt 1 (eespool) on näha, et 60ndate ideoloogiline sula hakkab ajakirjandusteksti keerukuse kõiki näitajaid vähendama ja 50ndate absoluutset tippu arvestades on eriti langenud nominalisatsiooni osatähtsus – ilmselt on koos ideoloogilise survega alanenud sellesuunaliste tõlketekstide ja seega nende ideoloogia osatähtsus. Kuid näitajad püsivad 60ndatel ühtlaselt pisut ülalpool keskmist. Põhjusi on kaks. Esiteks võtavad ühiskondlikud protsessid, sealhulgas keelekasutuse muutused ja kontaktimõjulistegi keelemuutuste juurdumine tavaliselt aega paar kümnendit – muidugi kui mõjur ei lakka – ja teiseks kajastab osa valimisse sattunud tekste veel kümnendi algust, mil isikukultuse hukkamõist

ja ideoloogiline sula pole juurdunud, olles justkui 50ndate leebemaks jätkuks.

70ndateks pilt muutub ja ajakirjandusteksti süntaktiline keerukus keskmistub, sarnastades ajajärgu üldisemalt 30ndatega. Siiski tuleb nimetada, et see keskmine sarnasus varjab erinevaid parameetreid – 70ndate lause on lühem ja vähem liigendatud kui 30ndate oma. Nominalisatsiooni aste on siis veel aga suhteliselt suur, langedes 80ndate tõusu järel argiselt madalale alles 90ndate keeles. 70ndate tekstilause argise lihtsuse ja suurema nominaalsuse kombinatsioon võib ka vormilt väärida oma plärabarokki nime (ehkki on selle teeninud sisulistel põhjustel).⁵¹

1980ndate aastate puhul torkab silma, et just siis hakkab ajakirjandusteksti komplitseerima ennekõike nominalisatsioon. Lause ei ole muus mõttes keerukas ega ka liiga pikk – järelikult on tõesti alust hakata rääkima nominaalstiilist ja tema otstarbekuse piiridest (nagu M. Erelt 1992 gümnaasiumiõpikus jt). Üldine ideologiseeritud venestamise õhustik ja keelekasutuse sarnasus 1950ndatega (eriti nominaalsusparameetri tipud) lubavad oletada nõukogude vene keele mõju.

Küll väärivad tähelepanu vene mõjude minimeerimise perioodid, s.o 30ndad ja vaatlemata **90ndad aastad**. Ühest küljest need perioodid sarnased (väike on erinevus lause pikkuses ja keerukuses), kuid keskmise erinevuse tingib nominalisatsiooni vähene mine. *mine*-tuletiste osatähtsus ajakirjandustekstis on 90ndatel kõige madalam kogu XX sajandi kohta (1,5% sõnedest). *mine*-tuletiste erilist lisandumist leksikonis sedastada ei ole võimalik. Selles püsivad mitmussõnad *teadmised*, *valimised* ja *läbirääkimised*, samuti *arusaamine* (sageli mitmuslik); *ülekuulamine*, *uurimine*, *suhtumine* (laiendid puuduvad), vana *majapidamine* tähenduses 'isiku hallatav valdus', *tahtmine* väljendites (*kelle*) *tahtmist mööda*, *tahtmise järgi*, *on tahtmine / ei ole tahtmist (mida teha)*, (*kelle*) *tahtmise vastu ei saa* jms. Ligi tuhest on ajakirjandusleksikoni keskmesse tõusnud 30ndatel harvem *pakkumine* (hüponüümid *soodus-*, *enam-* ja *vähempakkumine*, väljend

---

⁵¹ Vt Rajandi 2002

pakkumist tegema). Leksikoni kuuluvad *suitsetamine* nähtusena, *käitumine* isikutunnusena (kasutusel viisilaiendita), kuid on huvitav märkida, et esimest pole nõukogudeaegsetes valimites kordagi, kuna teine figureerib mõne korra (50ndatel üks kord ebaväärika õpetaja kohta, 70ndatel üks kord raadiumi, teine kord sportlase ebaväärikuse kohta). Ajakirjandusse on taas jõudnud *pommitamine* Euroopa sõjasündmusena (70ndatel esinenud Vietnami sõja kontekstis). Inorporeeritud on *mine*-tuletis ühiskeele liitsõnadesse nagu vanemad *matmispaik*, *magamistuba* ning konnotatsiooni muutnud *tarbimisühiskond* või uus *elamisluba*. Vähe on kitsalt termineid, nt *lugemispsühholoogia*, /filmi/ *näitamisõigus*. *-mine* liigitab siiski mõisteid nii ametlikkuses (*erastamisosakond*, *röövimis-* ja *tapmiskatse*, *uurimistoiming*, *demineerimisrühm*, esialgu juhuliitumina *lugemislaager*), igapäevas (*peldikupuhastamis-pump*, *tutvumis-* ja *tööotsimiskuulutus*) kui ka poeetilisemalt (*lahkumisnukrus*, *sulamisrööm*). Valimi muude väheste *mine*-eestäiendite puhul on lahkukirjutatus üsna ennustatav (*kosimise katse*) ja rööbitine *da*-infinitiiviga (*katse kosida*).

Mõiste moodustamise tõttu näib teonimi inorporeerivat oma laiendeid juhtudel nagu *eluvõtmine* ja *kalalkäimine*. Väga konkreetse viisisisuga *käevehkimine* (< *käega vehkima*) tundub seejuures okasionaalne, mis osutab, et regulaarnegi tuletis väljendi baasil nõuab leksikaliseerumiseks levi ja aega, s.o kasutusharjumuse teket keelekollektiivis. Siiski on ülal kaks selgelt erinevat näidet, mis viitavad edasise ja teiselaadse süvenemise vajadusele. Ühel juhul tuleneb tuletise kokkukirjutus võrdlemisi selgelt leksikaliseerunud alusest (*kalal käima*), teisel juhul tekib mõiste alles tuletamisel, sest tuletusaluse kohustuslik laiend jääb implitsiitseks (*kellelt elu võtma*).

Ehkki A. Spencer ja L. Sadler ⁵² räägivad igasuguse verbifraasi alusel tuletamise juures inkoopratsioonist, tuleb nende seisukohta kaaluda ja esitatuga võrrelda. Mõni deverbaaliga kokkukirjutatud osis (nt *edasi-*, *ümber-*, *üle-* vm) kuulub kas komponendi või modifikaatorina tegevuse mõistesse juba tuletusaluses, nii et laiendid on ühendil tervikuna (vrd nt *kaebama* / *edasi kaebama mille peale* > *kaebamine* / *edasikaebamine*).

---

⁵² Spencer, Sadler 1998

Sellisel juhul ei ole laiendite implikatiivsus spetsiifiliselt väljendverbi ega tema tuletise tunnus ja väljendverbi osised kirjutatakse kokku ka laiendi olemasolul (*kelle peale edasikaebamine*). Iseseisva leksikoniüksusegi tunnused on pigem *edasikaebamise* tuletusalusel (nt sihitise rektisioon, mis puudub verbil *kaebama*). Pole võimatu, et osal juhtudel – ülal toodutest *eluvõtmise*, kuid ka *kooskäimise* jt tekstis esinenute puhul tuleks aga mõistekujundusest rääkida nimelt tuletamise juures, sest tuletist kokku kirjutades jäetakse alusverbi olulisi laiendeid ära (*kellelt elu võtma, kus koos käima* jne, rääkimata juba referentsiahelasse siduvast subjektist).

Pigem teonime kui verbi kinnislaiend on *taas-* (*taaspuhkemine*), ehkki tema sage kasutus on viinud moodustuspiiri remotivatsioonile (*taaspuhke/mine*) ja pakub sedakaudu analoogiat ka verbitüvesse inkorporeerimiseks (*taas+puhkema* > *taaspuhke/mine*).⁵³ Paraku on liitverbide levi piiratud mingi valdkonnaga (oskustekstid ja neile toetuv publitsistika?) ega tule muude tekstide uurimisel statistiliselt esile.⁵⁴

Niisugustel põhjustel tuleks uurida sõnastikes kajastuvat materjali, muu seas fraseoloogiasõnastiku järgi eraldi vaadata, millised väljendid lubavad *mine*-tuletist ja mis tingimustel. (Paljudel juhtudel pole teonime tuletamine võimalik või on tulemus väga harjumuspäratu, toodagu näiteks kas või väljendid verbiga *andma*, nagu *millelegi aset andma, midagi hamba alla andma, kloppi andma, selget tunnistust andma, vastust andma* jne.)

Teisest küljest peaks 1990ndad lubama võrdlust sajandi alguskümnenditega sel põhjusel, et keel on ühtviisi n-õ hüppejärgus: valmis sõnavarast uutes ühiskonnaoludes ei piisa.⁵⁵ Küsimus on vaid selles, kas sõnastik ei ole piisav ka ajakirjanduse jaoks või on hädas oskuskeel ja muud keelekasutuse formaalsema loomuga valdkonnad ning kas sõnavaralünki mingilgi määral korvab just *mine*-tuletus. Vähemalt uuritud ajakirjandustekstide valimi põhjal võib väita, et nii see ei ole. Selgelt domineerib *mine*-liite morfosüntaktiline funktsioon. Ülal nimetatud leksikonisõnadest võib uueks pidada vaid *lugemislaagrit*, kuid seegi mõjub juhusõnana, kuivõrd mõiste ei pruugi ühiskonnas juurduda. Sel ja mitmel muul põhju-

---

⁵³ Kerge 1990, 36-39

⁵⁴ Nt Soolo 2000 valimi järgi neid XX sajandi ajakirjanduses ei esine.

⁵⁵ Kerge 1994 ja 1998b

sel on võrdlust otsitud sammu võrra hilisemast ajast (vt järgmist osa).

VÕRDLUS: POSTIMEES JA EESTI PÄEVALEHT 2001

Kuivõrd TÜ kirjakeele korpusest võetud 90ndate valimisse on suures mahus sattunud Eesti Ekspressi tekste, siis tekkis mõte võrrelda ülal kirjeldatud andmeid Postimehe (PM) ja Eesti Päevalehe (EPL) omadega. Ühtlasi on võrdluse all kogu sajandivahetus: 1990ndate eeltoodud andmeid võrreldakse eelmainitud 2001. aasta päevalehtede omadega nii, et võrdlusaluseks keskmiseks on võetud XX sajandi tekstide üldine tekstikeerukus oma parameeritega.

Kokku on PM ja EPL vaadeldavate tekstide maht 2369 lauset (32 930 sõnet)⁵⁶ ja see jaotub kahe väljaande vahel enam-vähem võrdselt, olles ositi ühtlasi mahult lähedane 1990ndate vaadeldud valimile. Keerukusandmeid kajastavad alljärgnevad tabel 2 ja joonis 2.

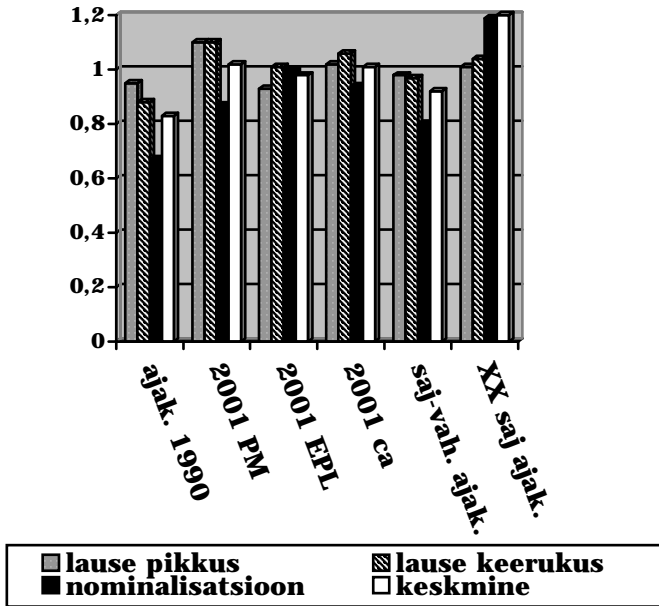
⁵⁶ Valim on koostatud kümnendivalimitega teadlikult lähedases suurusjärgus.

Tabel 2: Sajandivahetus. Ajakirjandusteksti keerukus võrreldes sajandi keskmisega (parameetrid ja indeksid)

	1990 aja	2001 PM	2001 EPL	2001 ca	Saj- vah ca	XX s. aja	ca
Lause pikkus	13,06	15,13	12,82	13,98	13,52	13,93	13,75
P-indeks	0,95	1,1	0,93	1,02	0,98	1,01	
Lause keerukus	1,38	1,72	1,58	1,65	1,52	1,63	1,56
K-ind	0,88	1,1	1,01	1,06	0,97	1,04	
Nom%	1,5	1,96	2,26	2,11	1,81	2,68	2,25
N-ind	0,67	0,87	1	0,94	0,8	1,19	
Teksti keerukus	0,83	1,02	0,98	1,01	0,92	1,2	

Tabelist ilmneb, et 90ndate lihtsakoelisim süntaks hakkab sajandi vahetudes taas keerukamaks muutuma ja et enam mõjutab-ilmub seda trendi Postimees: selle lehe lause on pikem, liigendatum ja abstraktsem kui sajandivahetuse ajakirjandus (lauses 13,79 sõna ja 1,37 liigendavat elementi, sõnede hulgas 1,81% *mine*-tuletisi) ja mõneti teaduski – mitte küll abstraktsusastmelt (vastavad muutujad 12,61; 1,68 ja 3,35).⁵⁷ Ilmekam on joonise 2 üldistav pilt.

⁵⁷Vt Kerge 2002a, 42

Joonis 2: Sajandivahetuse ajakirjandustekstide keerukus võrreldes sajandi keskmisega

Nagu näha, on uus sajand alanud möödunud sajandi keskmisele väga lähedal – tekstikeerukuse aste on vaid 7% allpool XX saj ajakirjandustekstide keskmist. Tagapool tuuakse välja kõnealuse sajandi ajakirjandus- ja ilukirjandustekstide ühispiilt, mille tulemuste alusel võib etteruttavalt öelda, et kogu XX sajandi uuritavast tekstikogumist on 2001. a katseliselt vaadeldud ajakirjandustekstid u. 6% vähem keerukad. 1990ndatega võrreldes on tekst siiski muutunud keerukamaks. Võttes arvesse, et Päevaleht ja Postimehe oma süntaksilt erinevad – esimene on tabloidilikult lühikeste lugude, lühikese lause ja vähese abstraktsusastmega, mida korvab pisut kontsentreeritum lauseliigendus –, võiks TÜ valimi 90ndate madala keskmise panna ka Eesti Ekspressi “süüks”. (Nagu varem

nimetatud, on TÜ 90ndate päringusse sattunud valdavalt see väljaanne.) Siiski, NB!: 2001. aastal suureneb selgelt ajalehetekstide nominaalsus, mis seostub mitmetel eeltoodud andmetel ideoloogiaga.⁵⁸

Teonimede kvalitatiivne analüüs näitab, et TÜ kirjakeele korpuse 90ndate osa vajaks ulatuslikumat läbiuurimist – sinne juhuvalim ei esinda kaugelt kõiki leksikonis toimuvaid muutusi, mille ühiskonnamuutus on sajan di lõpuks kaasa toonud. PM ja EPL analüüsil torkab *mine*-tuletistest silma ainsuslik *valimine* (hüponüümidena *eel-* ja *otsevalimine*). See osutab mitmusliku *valimised* tähenduses eenduvat avaliku sündmuse tunnuse, mida liigitab objekt; ainsuse kasutusel eendub toiming ja seda liigitavad viisid. ÕS 1999⁵⁹ on nii ainsuse kui ka mitmuse registreerinud, kuid nende kasutus ja tähendus on täpsustamata. Liike lisandub lehtedes ka kohaliku konteksti nõudmistele (*palganõudmised*) ja retsenseerimisele (*eelretsenseerimine*, *eelretsenseerimisega* / *eelretsenseeritav [väljaanne]*). Läbirääkimiste uued liigid (*euro-*, *liitumise* ja *ühinemisläbirääkimised*) seostuvad sagedate kollokatsoonidega, nagu *Euroopa Liidu (EL) / NATO laienemine*, *Euroopa Liiduga / NATO-ga liitumine*.

Ajakirjandusse jõudmiseks piisaval määral on tähtsustunud või välja kujunenud ka mõisted *koondamine* (laiendamata, sageli mitmus), *nõustamine*, *erastamine*, *investeerimine*, *integreerimine*, mis toovad kaasa ka liitsõnu (nt *investeerimispank* > *investeermispankur*; *erastamisagentuur*). Leksikasse kinnistub formaalse mõistena *arupärimine* kui riigikoguliikme põhikirjalisi õigusi (nt *esitas arupärimise*, *vastas arupärimisele*). Teonimi inkorporeeritakse küllalt sageli mõistetesse, mis on kas uued või registreeritud nihkunud (*lahkumishüvitis*, *käitumishäired*, *paljundamistööd*, *veetarbimine* ja isegi *pesemisvesi* kui ametlik müügiartikkel). Liide võib esineda ka omadussõnatüves (reklaamist muisse tekstiliikidesse liikuv *vananemisvastane [kreem, kosmeetikasari]*). Ühisolulise temaatika muutus on ajakirjandusse toonud leksika

---

⁵⁸ Vt ka Rääk 2002; Kasik 2002a ja b

⁵⁹ T. Erelt 1999

nagu *tagakiusamine*, *õllejoomine*, *võimuvõtmine*, *vägistamine*. Neist esineb tuletusalust ühendit vaid *õllejoomise* puhul, seejuures neli korda sagedamini kui teonime.

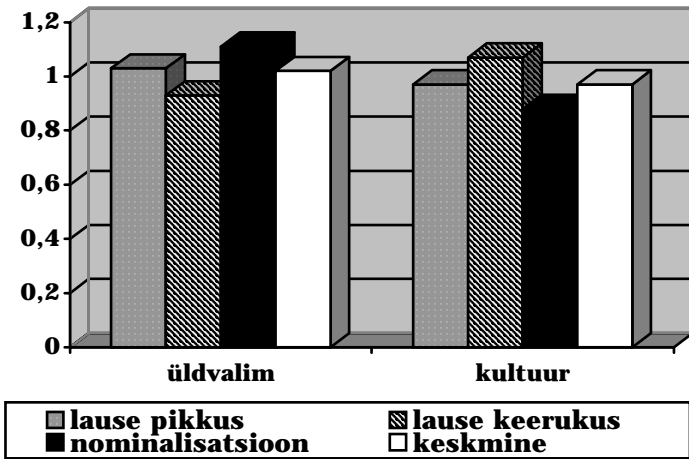
Huvitavalt erinevad väljaannete sünonüümielistused: PM kasutab näiteks *finantseerimist*, EPL ainult *rahastamist* – mõiste on nihkunud kirjakeele keskmesse, kuid suhteliselt uus on ainult tema soomemõjuline omatähistaja.

VÕRDLUS: POSTIMEHE KULTUURIKIRJUTISED 1905-1940

Et ka TPÜ XX sajandi andmepanka kuulub rida ajakirjandustekste, siis on huvitav võrrelda TÜ allvalimeid nendega. Käesolevas valisin kultuurikirjutised 1905. – 1940. aasta Postimehes, kokku 688 lauset (8439 sõnet) – maht, mille puhul võrdlus 1958 lausega samast ajavahemikust (kokku 25 475 sõnet) ei päde statistiliselt, kuid võib olla tunnetuslikult huvitav. Võetagu seda põhiuurimuse kvalitatiivsel alusel lisaelemendina.

Saame järgmise pildilise võrdluse (joonis 3):

Joonis 3: Sajandi algupool. Kultuuriartiklite süntaktiline keerukus võrreldes ajakirjandustekstide keskmisega

Arvudes on sajandi algupoole ajakirjanduse keskmine lausepikkus on üldiselt 13,02 sõnet, kultuuriartiklites aga 12,34. Lausekeerukuse näitajaid on üldiselt ca 1,56 lause kohta Postimehe kultuuriosa 1,79 vastu. Nominaalsusaste on üldiselt 1,86%, kultuuri- kirjutistes aga 1,47%. Järeldub, et kultuuritekstid on vähem abstraktsed (*mine*-tuletiste väiksem osatähtsus), nende lausegi on lühem, kuid enam liigendatud.

Merike Mägedi leiab, et XX sajandi teise poole kultuuriajakirjandus on mitme uuritud keelekasutusvaldkonna hulgas kõige võõrsõnalembesem. Liiguks teemast kõrvale seda tunnust siinkohal jälgida, ehkki seoseid otsida tasuks – suhteliselt lihtsam süntaks tõstab teksti jälgitavust, võõrsõnarohkus kui koherentsi sage redutseerija võib aga arusaadavust vähendada, nagu viidatu ka väidab.⁶⁰ Ka oleks huvitav võrrelda mõlemas plaanis sajandi kaht poolt.

⁶⁰ Mägedi 2003

Ilukirjandusteksti keerukuse dünaamika ja mine- tuletuse suundumused

STATISTILISED SUUNDUMUSED

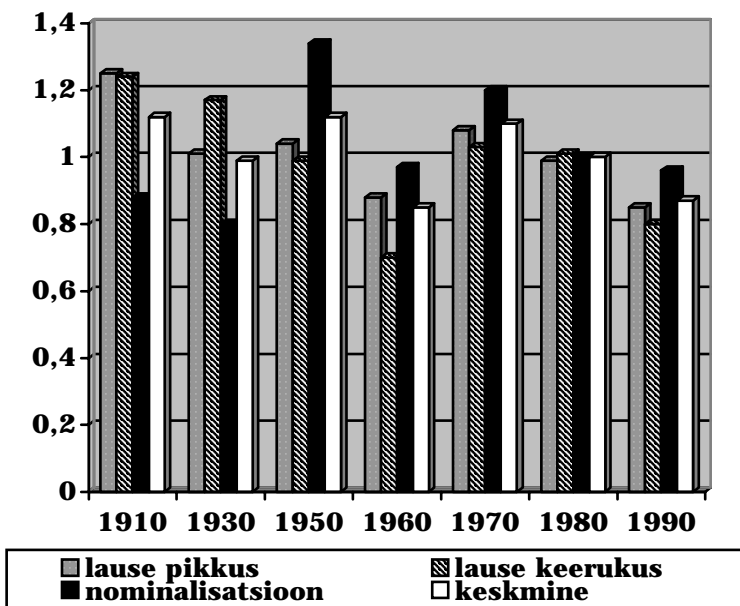
Ilukirjandusteksti keskmise keerukuse näitajad on küllap kõige vähem usaldatav osa kogu siinses töös ja ka autori uurimuses laiemalt. Nimelt satub 7000 lause päringu juures valimisse igast kümnendist paratamatult vähe autoreid, aga stiil peaks kirjanikutei tublisti erinevama. Üldpilti aitab korvata lisatud võrdlus mahukate tõlgetega. Materjali analüüs ei ole siiski asjatu, sest allpool ilmneb üsna selgelt arvesse võetavate tegurite sarnasus igasuguses ilukirjandustekstis, s.o originaalis ja tõlkes, ning erinevus ajakirjandustekstist ning teadusest jm varem uuritud valdkondadest. Valimit on üldisemalt eespool tutvustatud. Ka tehakse mõned kontrolluuringud.

Põhimaterjalis leitud suundumusi kajastavad tabel 3 ja joonis 4, mida edaspidi võrreldakse ka ajakirjanduse omadega (vt tabelid 6 ja 7 ning joonised 6 ja 7).

Tabel 3: XX sajand. Ilukirjanduskeele keerukuse parameetrid ja indeksid

Parameeter	1910 ilu	1930 ilu	1950 ilu	1960 ilu	1970 ilu	1980 ilu	1990 ilu	XX saj ilu ca	XX saj ilu ca ¹
Lause pikkus sõnedes	15,21	12,3	12,61	10,77	13,11	12,07	10,38	12,35	12,17
P-indeks	1,25	1,01	1,04	0,88	1,08	0,99	0,85		
Lause keerukus	2,15	2,03	1,72	1,22	1,80	1,76	1,40	1,72	1,74
K-indeks	1,24	1,17	0,99	0,7	1,03	1,01	0,8		
Nominalisatsioon (% sõnedest)	0,67	0,56	1,02	0,74	0,91	0,76	0,73	0,77	0,76
N-indeks	0,88	0,8	1,34	0,97	1,2	1	0,96		
Teksti keerukus	1,12	0,99	1,12	0,85	1,1	1	0,87		

Joonis 4: XX sajand. Ilukirjandusteksti keerukuse dünaamika

Ilukirjandusteksti süntaktiline keerukus osutub olenemata visuaalse pildi hüplikkusest ülal siis võrdlemisi ühtlaseks, kui võrrelda teda ajakirjandusega: nimelt on vertikaalne indeksiskaala siin märksa madalam (1,4 siin ja 2 ajakirjanduse puhul). Suhteliselt 1 lähedal liikuvast tekstikeerukuse keskmistest hoolimata (valged tulbad) on üksikparameetrites märgatavaid erinevusi.

Kõige pikem on lause 1910ndatel, mis tõestab, et väidetel saksa-pärasest lausest on alust. Lause kõige nominaalsem 50ndatel, mis on ajastule üldiseloosulik. Lühike on lause aga hoopis 60ndatel ja 90ndatel, sarnanedes siis ka abstraktsuselt. Igas mõttes keskmine (kõik muutujad 1 lähedal) on 80ndate ilukirjanduskeel. Seda kõike on raske põhjendada. Nähtavasti hakkab väikeses ilukirjandusvalimis liiga tähtsustuma autorite esindatus, kuid vaadakesi siiski ka taustarusaamasid ja kontrollandmeid.

SUUNDUMUSTE INTERPRETATSIOON

Niisiis, võrreldes ajakirjanduses toimuvaga on muutused vähem järsud (vrd jooniseid 1 ja 6). Tavaarusaamad näivad kehtivat ainult 1910ndate ja 50ndate kohta.

Nagu oma ettekandes Rein Kruusi konverentsil 1992 on kirjeldanud Rein Veidemann, oli 50ndatel ilukirjanduses omamoodi vaakum. Parimate kirjanike sattumine eksiili ja nende algav tagakiusamine kodumaal oli lõhkunud ilukirjanduse kui omaette semiootilise süsteemi (Lotmanile toetudes kasutab Veidemann terminit *semiosfäär*). Eesti kirjanduse kese oli nihkunud mujale (kirjanike pagulus) ning uus tekkimata. Ilmnenud tühikut korvavad ka 1950ndatest valimisse sattunud tekstid siin. Sealsamas on Veidemann väitnud, et kirjandussfääri kese „täitub“ normaalselt just 60ndate ideoloogilise sula ja kassettipõlvkonna esiletõusuga nii luules kui ka proosas. Keda iganes esindaks TÜ korpuse sinne valim, 60ndad erinevad selgesti kogu muust nõukogude perioodist, sarnanedes enim 90ndatega. Kolmekümnendatega võrreldes on lause 1960 muutunud paarteist protsenti lühemaks ja on u. 20% vähem liigendatud vahemärkide ja sidendite abil. Keskmisi lähendab 30ndatele ligi paarkümmend protsenti kõrgem nominalisatsiooniaste, mis võib kas olla 50ndate pärandus kui peita kasvanud vajadust ilukirjanduseski spetsiifilistele mõistetele viidata. Pööratagu tähelepanu, et nominalisatsiooniaste on 60ndatel siiski madal, kui vaadata järgmist kümnendit. 70ndatel toimuks nagu mingi “ideoloogiline sümbioos” 50ndate ja 60ndate vahel või tuleks oletada „teaduslikkust“ (teemamuutused). Kuid arvestades 80ndate sarnasust 60ndatega selle näitaja osas, on tõenäolisem isikustiili mõju.⁶¹ Viimasel põhjusel ei vaadata ilukirjanduse konkreetset sõnavara – sõnavara on selleks liiga teemasõltlik ja seega valimis ka täiesti juhuslik.

---

⁶¹ Autoristiili on siinkirjutaja uurinud nende isikute juures, kelle puhul on võimalik kätte saada teadust, publitsitikat, igapäevatekste jm. Tulemused on kavas avaldada TÜ eesti keele õppetooli järgmises tekstiuurimuste kogumikus.

Tuleb möönda, et autori valim osutub ka kontrollil kõige vähem adekvaatseks ilukirjanduse, täpsemalt ilukirjanduslause pikkuse osas. Näiteks tegi autor suvalise tähejärjendiga sajalauselise päringu eelmisest, s.o 19. ja 20. sajandi vahetusest ning vaatas läbi 1890ndate *ja*-liite otsingul saadud 473-lausealise kogumi. Selle pisikontrolli tulemus näitab, et eelmisel sajandivahetusel oli isegi ülipikk lause täiesti võimalik – lause keskmine pikkus tuli erinevalt 6. tabeli 15-st hoopis ligi 36 sõnet. Teine kontrollivalim ainult kinnitab seda: 1910ndate ilukirjanduse tuhande *jat*-tähejärjendi valimis on lause keskmine pikkus ligi 23 sõnet; analoogses 1930ndate *jat*-valimis on lause keskmine pikkus veidi üle 16 sõne jne. Kuivõrd aga viimased kontrollpäringud sisaldavad etteantult de-verbaaltarindit (*ja*-liide), siis ei saa nendegi andmeid võtta absoluutselt – üsna tõenäoliselt võivadki sellised laused olla keskmisest pikemad.

Töö keset arvestades on tähtsam, kuivõrd adekvaatselt kajastub arvutustes keskmine nominalisatsioonide hulk. Kontrollvalimites kõigub see ilukirjanduse siin toodud ajastunäitajatega võrreldes ainult 2-3 protsendi võrra ning on üsna tõenäoliselt usaldusväärne näitaja kogu XX saj originaalse ilukirjanduse puhul.

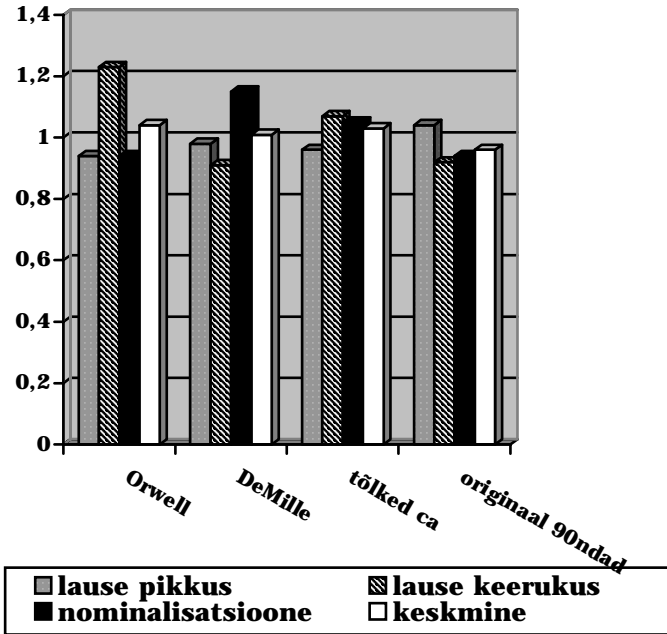
VÕRDLUS: ILUKIRJANDUSTÕLKED SAJANDI LÖPU ORIGINAALKIRJANDUSE TAUSTAL

Nagu sissejuhatavalt osutatud, on autoril kasutada kaks suhteliselt mahukat tõlget G. Orwellilt ja N. Demille'ilt. Kuivõrd viimane on lõpetatud 2000. aastal, siis käsitatakse tõlgete analüüsi tulemusi sajandivahetuse iseloomustajana. Tõlkeid võrreldakse 90ndate aastate originaalilukirjandusega. Keerukuse absoluutandmed ja võrdlusindeksid on järgmised (tabel 4):

**Tabel 4: Sajandivahetus. Tõlgete keerukus
originaalilukirjanduse taustal**

	Lause pikkus sõnedes	Lause keerukus	<i>-mine</i> suhtarv sõnedest
Orwell	9,43	1,87	0,73
<i>Indeks</i>	<i>0,94</i>	<i>1,23</i>	<i>0,94</i>
Demille	9,84	1,39	0,9
<i>Indeks</i>	<i>0,98</i>	<i>0,91</i>	<i>1,15</i>
Tõlgete ca	9,64	1,63	0,82
<i>Indeks</i>	<i>0,96</i>	<i>1,07</i>	<i>1,05</i>
90ndad ilu.	10,38	1,4	0,73
<i>Indeks</i>	<i>1,04</i>	<i>0,92</i>	<i>0,94</i>
Sajandivahetuse ilu. tekstikeerukus	10,01	1,52	0,78

Joonis 5: Sajandivahetus. Tõlke- ja originaalilukirjanduse võrdlus

Lisaks vaatas autor läbi väiksemahulise, originaalkirjanduse küm-
nendiga võrdsuure osa Paul Haaslava Marinina-tõlkeist (tõlge
vene keelest, 12 707 sõnet 1162 lauses).

Kui seda katseliselt võrrelda inglise keelest tõlgitu ning sajandi
lõpu originaalkirjandusega, on pilt järgmine (vt tabel 5).

Tabel 5: Vene ja inglise tõlgete süntaktiline keerukus võrreldes eesti originaalilukirjandusega

	Inglise keelest	Vene keelest	Tõlked ca	Eesti originaal
Lause pikkus	9,64	10,94	10,29	10,38
Lause keerukus	1,63	1,54	1,59	1,4
Nominalisatsioon	0,82	1,05	0,94	0,73

Nagu näha, ei ole erinevused kuigi suured – märkimist näib väärt vaid erinevus nominalisatsiooniastmes. Selle erinevuse põhjus on oletamisi temaatiline. Kuigi kaks teksti on kriminaalse sisuga, kirjutab inglise autor terrorismist, vene autor aga tüüpilisemal politseiteemal. Nii on vene tekstis suur tähtsus leksikaliseerunud ja ühiskeeles kasutatavatel õigusterminitel nagu *vägistamine*, *tapmine*, *uurimine*, *ülekuulamine*, ka (kurjategija) *väljaselgitamine* ja (isiku) *kindlakstegemine* jm. Kontrollil on neid ühekaupa siiski vähe, kuid pole võimatu, et nad summeerudes nominalisatsiooniastet tõstavad. Demille'i tõlkega, milles puudub kriminaalprotsessi teema, siin sarnasust ei leia. Järeldused oleksid nii ehk teisiti ennatlikud ning seetõttu ei ole Marinina katseliselt vaadatud juppi tõlgete üldandmeis kajastatud. Võib vaid nimetada, et miskipärast on tõlge vene keelest andnud muus osas eesti originaalkirjandusele lähema tulemuse kui inglise keele vahendus, mis tõenäoliselt on juhus (kui või kuni ei tõestata teisiti).

Ajakirjandus- ja ilukirjandustekst läbi sajandi

Kuivõrd autoril puudub arvutile kohane andmestik XX sajandi eri tekstivaldkondade arengu jälgimiseks, siis on läbi sajandi üldse võrreldud vaid teksti keerukuse dünaamikat aja- ja ilukirjanduses. Arvandmed, millele eri tüüpi indeksid toetuvad, on järgmised.

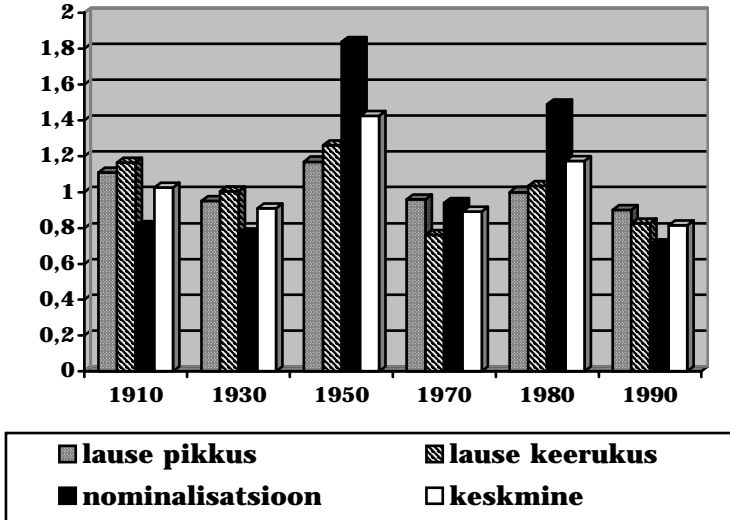
Tabel 6: XX sajand. Aja- ja ilukirjandusteksti süntaktilise keerukuse parameetrid

Aeg/valdkond		Lause pikkus (sõnedes)	Lause keerukus (vahe- märgid ja sidendid)	Nominali satsioone tekstis (% sõnedest)	Kümnendi tekstikeerukuse indeks
1910	ajak.	13,68	1,77	1,87	1,03
	iluk.	15,21	2,15	0,67	
1930	ajak.	12,35	1,34	1,85	0,91
	iluk.	12,3	2,03	0,56	
1950	ajak.	17,74	2,51	4,76	1,43
	iluk.	12,61	1,72	1,02	
1960	ajak.	15,02	1,91	2,82	*
	iluk.	10,77	1,22	0,74	
1970	ajak.	11,8	0,76	2,06	0,89
	iluk.	13,11	1,8	0,91	
1980	ajak.	13,88	1,71	3,93	1,18
	iluk.	12,07	1,76	0,76	
1990	ajak.	13,06	1,38	1,5	0,82
	iluk.	10,38	1,4	0,73	
Teguri keskmine		13,14	1,68	1,73	

Eeltoodud andmete alusel iseloomustavad ajastuid ja valdkondi tekstikeerukuse üksiktegurid, mille arvutamisel jälgiti äärmusi

* Piltlikuma joonise (6) huvide jättis autor siinkohal 60ndate indeksi arvutamata.

välistavat keskmist (tabelis 6 ülal on ajastu valdkonnakeskmised eristatud tausta- ja kirjavärviga ning teguri sajandi keerukaima ja lihtsaim kümnendi näit paksus kirjas). Nende keskmistele on toetatud Joonis 6 ja tabel 7.

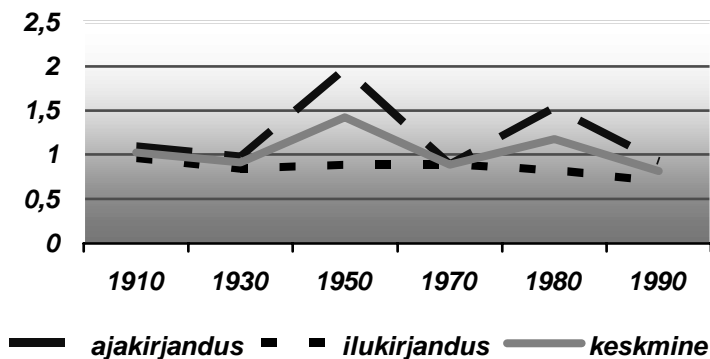
Joonis 6: XX sajand. Aja- ja ilukirjandusteksti keskmise keerukuse muutused

Tabel 7: XX sajand. Aja- ja ilukirjandusteksti keskmise keerukuse indeksid*

	1910		1930		1950		1970		1980		1990	
	aja	ilu	aja	ilu	aja	ilu	aja	ilu	aja	ilu	aja	ilu
Pikkus	1,05	1,17	0,95	0,95	1,37	0,97	0,91	1,01	1,07	0,93	1	0,8
P ca	1,11		0,95		1,17		0,96		1		0,9	
Keeruk.	1,05	1,28	0,8	1,21	1,5	1,02	0,45	1,07	1,02	1,05	0,82	0,83
K ca	1,165		1,005		1,26		0,76		1,035		0,825	
Nomin.	1,19	0,43	1,18	0,36	3,03	0,65	1,3	0,58	2,5	0,48	0,96	0,46
N ca	0,81		0,77		1,84		0,94		1,49		0,71	
Valdkonna tekstikeeru kus	1,09	0,96	0,98	0,84	1,97	0,88	0,89	0,89	1,53	0,82	0,93	0,7
Ajastu tekstikeeru kus	1,025		0,91		1,425		0,89		1,175		0,815	

* Indeksid on arvatatud aja- ja ilukirjandustekstide ühiseid äärmusi välistades, st erinevad eraldi ajakirjandus- ja ilukirjandusvalimi keskmistest.

Eeltoodud andmeid üldistab hästi graafik (joonis 7), millel eri rütmiga katkendjooned märgivad aja- ja ilukirjandussüntaksi keerukuse muutusi XX sajandi jooksul, hall pidevjoon aga nende valdkondade keskmist.

Joonis 7: XX sajand. Aja- ja ilukirjandusteksti süntaktilise keerukuse dünaamika

Ilukirjanduskeele keskmine on eelduspäraselt võrdlemisi püsiv ja langeb väikeste kõikumistega sajandi lõpuks ligi neljandiku võrra, ajakirjanduskeel aga sõltub selgelt ajastust – seda võiks seostada nii võõrkeelse haridusega (1910ndad) ja pideva vene keelest tõlkimisega (1950ndad, 1980ndad) kui ka ideoloogiaga, mida seesuguste materjalide avaldamine ajastuomaselt kannab (parteidokumentide jm nõukoguliku propaganda osatähtsus 50ndatel ja taas 80ndatel. Arvamust toetavad kaks uurimistulemust. Esiteks haakub pildiga autori eespool esitatud tulemus, mis näitab võõrkeelse hariduse tõlkeefektiga sarnanevat mõju 1910ndate aastate kõigis tekstides ja seda kinnitavad 50ndad ja 80ndad oma tõlketauastaga. Teiseks pakub võrdlust Kristjan Räägu uurimus, kust selgub, et taasiseseisvunud Eestis sarnaneb parteidokumentide

süntaks formaaljuriidiliste tekstide (seaduste) omaga.⁶² Miski peale tekstide ideoloogilise markeerituse ei peaks Eesti Vabariigi erakondade tekste 1950ndate ja 80ndate ajakirjandustekstiga aga siduma.

Muud võimalikud võrdlusalused tuuakse esile kokkuvõtte ja järelduste osas.

Kokkuvõtte ja järeldused

Uurimuse kokkuvõtteks võib väita, et hüpoteese õnnetus kontrollida ja nad leidsid rohkem või vähem kinnitust kas XX sajandi aja- ja ilukirjanduskeele dünaamikas või võrreldes sajandi lõpu / sajandivahetuse allkeelte süntaktilise keerukuse uurimusega, mis on varem avaldatud.⁶³

Kõigepealt – tekstiuuring eristab keelekasutuse valdkondi selgelt nii ajas kui ka hetkeplaanis, nagu autor on oletanud siin ülesandeid püstitades ja varemgi.⁶⁴ Ajakirjandus- ja ilukirjanduskeele süntaks ei sarnane märgatavalt. Kui nende kahe valdkonna tekstikeerukus ka läheneb (nt 1910ndad ja 1990ndad), siis kord kujuneb ta erinevate tegurite mõjul (nt on nominaalsus 1910ndate ilukirjanduses kaks korda väiksem kui ajakirjanduses), kord aga sarnanevad kõik parameetrid (90ndad). Eriti selge on ilukirjanduskeele suhteliselt ühtlane areng võrreldes ajakirjanduskeele tekstikeerukuse hüplikkusega. Niisama selgelt erinevad üksteisest keelekasutuse ajastud (vt joonis 7).

Ajaplaanis on keskmiselt keerukaim süntaks 50ndatel ja taas 80ndatel. 1910ndate võõrmõjuliseks oletatud süntaks on mainimata „eestipäraste“ kümnendite omast keskmiselt u. 23% keerukam, olles siiski ligi 60% vähem keerukas kui kahel tippkümnendil keskmiselt. Levinud stereotüüpide asjus tuleb seega nimetada, sajand algab tõepoolest keskmiselt keerukama üldkeelega, mis kontrollvalimeid arvestades võib mastaapsemas uuringus

---

⁶² Rääk 2002

⁶³ Kerge 2002a

⁶⁴ Vt siin osa *Ülesanded, hüpoteesid...*, aga ka Kerge 2002a ja b.

osutada veelgi keerulisemaks. Samas ei osutu XX sajandi 90ndad kuidagi keeruliseks – vähemalt oma süntaksi poolest mitte. Vastupidi: palju kritiseeritud 90ndate tekst on ajajärkude seas oma süntaksilt kõige lihtsam – umbes kümme protsenti lihtsam kui 30ndatel ja seitse-kaheksa protsenti lihtsam kui 70ndatel, millega ajajärk enim sarnaneb. Ilmselt mõjutab keskmist niisuguses suunas avalikult kirjutajate hulga äkiline suurenemine ajakirjanduse poolel. Teisest uurimusest on näha, et just sajandivahetuse ajakirjanduskeel on oma süntaksilt igati „keskmine eesti keel“ ehk äärmiselt lähedal viie uuritud keelekasutusvaldkonna keskmisele (1).⁶⁵

Nagu oletatud, iseloomustavad ajalised muutused ilukirjandust vähem kui ajakirjandust. Ilukirjandussüntaks on autori valimis võrdsest kõige keerukam XX sajandi algul ja 50ndatel, kõige lihtsam aga 60ndate sula ja 90ndate taasvabanemise ajajärkudel. Erinevused nende äärmuste vahel püsivad jälgitud kolme parameetri keskmisena 20% mail, kõikudes väljakujunenud kirjakeele ajajärgul ehk alates 1930. aastatest⁶⁶ 50ndate erandiga u. 10% piires. Niisugune suhteliselt väike kõikumine võib olla juhuslik ja tingitud siinse valimi piiratusest. Üldpilt on kirjum, kui jälgida, millise parameetri mõjul ilukirjandusvalimi ajastukeskmine on kujunenud.

Keskmiselt kõige keerukamaid ajajärke ilukirjanduskeeles iseloomustab eri moel võõrapärane taust: 1910-ndatel võõrkeel kui kirjutajate teine- ehk hariduskeel, 1950-ndatel aga võõrkeel kui võõra ideoloogia keel, mille kaudu nõukogulikku maailmapilti levitati. XX sajandi algul tähendab see ilukirjanduses võrdsest pikka ja liigendatud lauset ning suhteliselt vähest, peamiselt sõnavaralüki täitvat *mine*-nominalisatsiooni. 50ndatel tähendab keerukus aga eriti ulatuslikku nominalisatsiooni, sh ilukirjanduseski, kuna muud parameetrid on väga lähedal sajandi keskmisele. Et teiste, s.o mõjukeelte süntaktilise keerukuse andmed võrreldaval

---

⁶⁵ Vt Kerge 2002a, joonis 4 lk-1 41.

⁶⁶ Miks olen eesti keele väljakujunemise ehk selge tänapäevastumise piiriks pidanud 30ndaid aastaid, vt Kerge 2000a, 78-80.

kujul puuduvad, siis lubab minimaalset võrdlust vaid XX sajandi lõpu tõlkepilt. Vene tõlgete nominaalsus on eesti originaalkirjanduse omast u. 25% suurem, kuna inglise tõlgete omale jääb viimane alla vaid 9%. 50ndate originaalkirjanduse ja 90ndate vene kirjanduse eestinduse sarnasusegi taustal kumavad erinevad tegurid ja põhjused (tõlge esindab traditsioonilist kriminaalteemat, mille väljendvarasse kuuluvad ka kriminaalprotsessi väljakujunenud deverbaalsed terminid).

Süntakiliselt kõige lihtsama ilukirjanduskeelega ajajärkudel (60ndad ja 90ndad) on lause võrdpikk ning võrdselt liigendatud ja nominaalne. Seevastu hakkab muudel suhteliselt sarnase keskmisega kümnenditel silma, et tekst erineb kord lause keerukuselt/liigendatuselt (suurem 30ndail), kord nominaalsuse poolest (suurem 70ndail). Kas arvutused osutavad tendentse ja kehtivad suuremaski valimis, see selguks ilmselt iga näitajat või selle üksik-elementi suurema materjali peal eraldi uurides.

Ajakirjanduskeel on äärmiselt dünaamiline. XX sajandi algust iseloomustab lihtsaimast kümnendist – 70ndatest – u. 25% keerukam süntaks. Lähedaselt keeruka (siis suhteliselt lihtsa) süntaksiga 30ndatest ja 90ndatest on see ajastu keerukam u. 15%. Lihtne on niisiis „survevabama Eesti“ ajakirjanduskeel (1930, 1970, 1990). Hämmastavat efekti näeme aga 1950ndatel aastatel: ajakirjanduskeel muutub 30ndatega võrreldes hüppeliselt kaks korda keerukamaks. Selle hüppe kujundavad 50ndate 5,4 sõne jagu pikem lause ja ligi kolm korda suurem *mine*-nominalisatsioonide hulk – viimane erineb madalaima abstraktsusastmega 90ndatest koguni 3,2 korda ja jääb varem uuritud formaaljuriidilisel keele samale parameetrile alla vaid 30%. Kuivõrd aga seaduskeeles on nominalisatsioonil tihti „inimteadustele“ (sh õigusteadusele) omane leksikaalne funktsioon,⁶⁷ siis peitub ainus nähtav põhjus, mis võiks 50ndate nominalisatsiooni tekitada, spetsiifilises ideoloogias. Seda kinnitab siinse uurimuse teinegi seik: tekst muutub taas väga keerukaks 80ndatel aastatel, mida peetakse üldiselt uue venestamislaaine ajajärguks. 80ndate tekst on 2,6 korda nominaal-

---

⁶⁷ Vt Kerge 2002a, 37-41

sem 90ndate omast ning jääb 50ndatele keskmiselt teksti-keerukuselt alla 20%, ületades 70ndaid 1,7 korda. Olgu siinkohal mainitud, et ajakirjandusteksti nominaalsust üldisemalt ei kujunda deverbaalid: Hennoste ja Muischneki andmetel on kõige vähem verbe mitte 50ndate, vaid 60ndate ajakirjandustekstis.⁶⁸

Kõrvalpõikena väärib siinkohal mainimist, et Orwelli „1984“ tõlge ei saa oma tunnustelt kuidagi ligi n-ö kommunistliku ideoloogia keelele selle 50ndate eesti kirjanduse avalduses – Orwelli lause on kolme sõna jagu lühem ja u. 40% vähem nominaalne kui toonases originaalkirjanduses. Kuivõrd aga ideoloogilise panna tegelik keel ilmneb hoopis 50ndate ajakirjanduses, siis sellele on allajäämine sootuks suur: kirjaniku lause on tõlgituna 50ndate ajakirjanduse omast üle 8 sõne lühem ja 6,5 korda vähem nominaalne. Pealkirjaga seostuva ajajärgu ajakirjanduskeel on niisamuti oluliselt komplitseeritum. Vaimukaimgi fiktsioon ei saa järelkult lähedale karikeeritavale nõukogude tegelikkusele.

Tulles tagasi nominalisatsioonide juurde, mainitagu taustuuri-mustes ilmnevat seika, et see ja teisedki süntaksi keerukuse avaldused on tegelikult erakondliku vm ideoloogia atribuut sõltumata ajastust – vähemalt on see nii Eesti postnõukogulikus tegelikkuses, kus poliitiliste programmide keel on ligi võrd-keerukas eesti formaaljuriidilise keelega,⁶⁹ millega 50ndate aja-kirjandus tugevasti sarnaneb. Kuivõrd aga süntaks muutub siinse uurimuse järgi taas selgelt keerukamaks 2001. aasta ajakirjan-duses, siis võib oletada sarnaseid põhjusi: tekstid muutuvad võrrel-des 90ndatega ideoloogiliselt markeeritumaks. Oletust toetavad ka Reet Kasiku eri laadi tulemused.⁷⁰

Uurimus lubab seega järeldada, et *mine*-nominalisatsiooni spetsii-filiste põhjuste hulka lisandub teadusmõiste kujunduse varem kir-jeldatud funktsiooni kõrval⁷¹ teine eriülesanne: teadlikult keerukas süntaks. Seda kinnitab uurimuses ilmnenu asjaolu, et *mine*-tule-

---

⁶⁸ Hennoste, Muischnek 2000, 205 (vaatluse all on neil verbide osatähtsus 100 sagedama lemma hulgas, mistõttu erinevuse andmetes võib peale vaatlusobjekti erinevuse tekitada ka meetodika).

⁶⁹ Vt Rääk 2002; Kerge 2002a

⁷⁰ Kasik 2002a, b

⁷¹ Vt Kerge, samas

tuse alusverbid ei kao 50ndate tekstist; leksikaalset normi kujundatakse vaid sedakaudu, et keelekasutaja harjub mõiste nimisõnalise tähistusega. Nähtus on ideoloogiaomane, kuid kinnistab mõistekujunduse põhjusega kombineerudes ühiskonna halbu tööseid tekstiharjumusi – emakeel ju omandatakse tekstidega kokkupuutes. Ühtlasi järeldeb, et teksti seda laadi nominaalsus ei pruugi olla paratamatu, vaid et nn nominaalstiili levikule on oma ideoloogilise surve tippaegadel tugevasti kaasa aidanud nõukogulik periood. Varasemate autorite soovitus nominaalstiili kui kantseliidi ilmingut vältida on järelikult õigustatud väljaspool spetsiifiliselt inimkesksete teadusalade (psühholoogia, kultuuriuuringute, õigusteaduse) ja neile toetatud valdkondade kirjandust. Autori siinse ja varasema uurimuse ühistulemusena võib siis väita, et seadustes on nii mõistekujundusega põhjendatud kui ka kantseleilikest tekstiharjumustest tingitud teonimesid, millega liitub kolmas põhjendus: tegevuse kui vastutusala jaotus korraldaja, teostaja ja üldvastutaja vahel.⁷²

Vaadeldes *mine*-nominalisatsiooni siin kajastuva üldkeele aspektist, peab ütleva, et tema osatähtsus sõnede hulgas jääb oma 1,73 protsendiga teaduse 3,35-le protsendile⁷³ alla umbes kaks korda, seaduskeelele 6,8-le aga ligi 4 korda. Küll väga kaudselt, aga mingil määral võrreldavalt leiab niisiis kinnitust Antia väide, et oskuskeel (mille spetsiifikat teonimelisus Martini järgi esindab) on kolm korda enam nominaalne kui üldkeel.⁷⁴ Eespool tuli aga ilmsiks, et deverbaalne nominalisatsioon näiteks ajakirjanduskeele üldist nominaalsust ei esinda, nii et sinne järeldeb võrdluses Antia andmetega vajab reservatsiooni (vt siiski joonealust 64 Hennoste-Muischneki teistsuguse meetodika kohta).

Väljakujunenud leksika eelistab lühemaid tuletisi. *mine*-liitel on selge sõnarikastusfunktsioon ainult 1910ndatel aastatel, kusjuures

---

⁷² Näiteks registripidamise eest vastutab a, seda korraldab b ja teostab b. Vt pikemalt Mäearu 1996. (Loodetavasti ei saa Eesti Vabariigi seadusi parlamendi poliitilise hääletamise põhimõttest hoolimata kuidagi seostada ideoloogiaga.)

⁷³ Kerge 2002a, 42

⁷⁴ Antia 2000, Martin 1991

ajakirjandus ja ilukirjandus erinevad tublisti – just asjalikumast tekstis napib sõnu ja neid tuletatakse käepäraseimal moel, eirates vajadusel ka verbi kohustuslikke laiendeid või inkorporeerides neist mõne. Kui aga seesugune tuletis on kas ebatavalises vormis (mitmuslik või sageli mitmuslik), väljendi vm kollokatsiooni osa ja/või tekstis sage, siis jääb ta sõnavarakorraldusest puutumata ning võib leksikonis püsida läbi sajandi ja jätkuvalt (*läbirääkimised, teadmised, väljäätlemsed, ajaarvamine, arusaamine, arusaamisele jõudma, hakkamist või tahtmist olema* jpt).⁷⁵ Siia juurde tuleb arvata ka *mine*-tuletiste kindlat, kuigi ajas kahanevat ringi nõudvad kollokatsioonid (*tahtmist mööda, mäletamist mööda, äratundmist mööda* jts; *äränägemise järgi, kirumise järgi*; reduplikatiivne *elab oma elamist, töötab oma töötamist* jt).

Leksikalisatsioon vajab edasist tähelepanu, sealhulgas sõnastike ja tekstiandmete mitmekesisest võrdlust. Tähtis uurimissuund peaks selle kõrval olema *mine*-tuletise käänete funktsioonid. (Autori andmepangas on tuletiste vorm ja suures osas ka fraasi ulatus sel eesmärgil märgendatud.) Käänete uurimine annab teavet leksikalisatsiooni, aga ka grammatikalisatsiooni kohta, aidates neid protsessesse ühtlasi piiritleda ja seostada. Esialgusel vaatlusel on ilmne, et osa kindlas vormis *mine*-tuletisi kaassõnastub (nt *kelle juhtimisel, teadmisel, arvamisel*, ka *kelle arvamisi* 'arvates' vm). Muude tähelepanekutena tuleb aga kohe märkida, et laiendite puudumine tekstis ei pruugi tähendada tuletise leksikalisatsiooni, sest laiend ilmneb lähilause kontekstis (ökonoomiaellips); et ei leksikaliseerumine ega kaassõnastumine sellisena ei pruugi tähendada keelendi sideme katkemist oma alusparadigma tähendusega (nt *käitumine* laiendamata terminina ja verb *käituma* või eeltoodud *kelle juhtimisel* ja *juhtimise + juhtima* vormid). See on uurimuse jätkamise põhisuundi, milles pakuvad ühtviisi huvi valdkondade erinevus ja sõnavara dünaamika ajas.

Lisaks võib nii *mine*-kasutuse leksikaalse kui ka morfosüntaktilise külje uurimine anda teavet keelekorraldusele. Autori varasem uurimus leidis nominaalsusele mõistekujunduse põhjenduse ja tõi

---

⁷⁵ Vt ka Kasiku 1996 (15 jj) idiomaatilise määratlust ja näiteid.

esile selle nähtuse ilmnemisala keelevariandid, käesolev põhjendas tõrjutud nominaalstiili kui tahtliku tekstikeerukuse kaudu mõjutamise vahendi, fikseerides ka selle ajalised tipud. Nii leiab kinnitust, et *mine*-tuletised ei ole kõigis keelekasutuse valdkondades ega ka ühes keelekasutuse valdkonnas alati ühtviisi probleemiks. Samas on nad aga probleem – paitsi et jälgitavushäirena, ka ideoloogia soovimatu markerina. Kuid eespool ilmnis mitmel juhul seegi, et kitsalt muule orienteeritud tekstiuuring võib anda põhjendusi näiteks kokku-lahkukirjutuse nii- või naasugustele suundumustele, sõnade liitumispiiri taustprotsessidele jms.

Nii on suhteliselt (ehkki mitte ühe uurija objektina) väikese valdkonnakorpuse kujundamine ja märgendamine ning allkeelte uurimine end nii varasemast staatilisest aspektist kui ka (või eriti) siinsest dünaamilisest aspektist igati õigustanud.

Kirjandus

- Antia, Bassey E. 2000.** Terminology and Language Planning. *An alternative framework of practice and discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publications.
- EKG 1993** = M. Ereht, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael & S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti TA Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKG 1995** = M. Ereht, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael & S. Vare, Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti TA Eesti Keele Instituut.
- Ereht, Mati 1997.** Sõnamoodustus. – M. Ereht, T. Ereht & K. Ross, Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. 315–369.
- Ereht, Mati 1992.** Lauseõpetus. – Mati Ereht & Silvi Vare, Eesti keele õpik XI klassile. Tallinn: Koolibri, 65–142.
- Ereht, Tiiu 1999.** Eesti ortograafia. Tallinn: EKSA.
- Hennoste, Tiit 2000.** Allkeeled. – T. Hennoste (toim.), Eesti keele allkeeled. *Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16*. Tartu: Tartu Ülikool, 9–56.
- Hennoste, Tiit & Kadri Muischnek 2000.** Eesti kirjakeele korpuse tekstide valiku ja märgendamise põhimõtted. – Arvutuslingvistikalt inimesele. *Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 1*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 183–217.
- Kasik, Reet 1975.** Verbide ja verbaalsubstantiivide tuletusvahekorrad tänapäeva eesti keeles. *Keele modelleerimise probleeme 5*. Tartu: TRÜ.
- Kasik, Reet 1995.** Õiguskeele lauseehitus. – Õiguskeel 1, 16–21.
- Kasik, Reet 1996.** Eesti keele sõnatuletus. *Eesti keele õppetooli toimetised 3*. Tartu: Tartu Ülikool.

- Kasik, Reet 2002a.** Uudiste süntaks. – Tähendusepüüdja. Pühendusteos professor Haldur Õimu 60. sünnipäevaks 22. jaanuaril 2002. *Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 3*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 200–218.
- Kasik, Reet 2002b.** Tekstianalüüs ja tekstihoole. – Keel ja Kirjandus 7, 457–463.
- Kerge, Krista 1990.** Liitsõna. Mõisteid ja seoseid. Tallinn: ENSV TA ühiskonnateaduste osakond.
- Kerge, Krista 1994.** Keeletöö tänane ja tulevik (I): kes ja kuidas. – Keel ja Kirjandus 4, 145–149.
- Kerge, Krista 1998a.** Vormimoodustus, sõnamoodustus, leksikon. Oleviku kesksõna võrdluse all. Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Kerge, Krista 1998b.** Nüüdistekstid: kas suunamatu keelemuutus? – Keel ja Kirjandus 4, 225–235.
- Kerge, Krista 2000a.** Kirjakeel ja igapäevakeel. – T. Hennoste (toim.), Eesti keele allkeeled. *Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16*. Tartu: Tartu Ülikool, 75–110.
- Kerge, Krista 2000b.** Eesti süntaks võõrkeeleõppe praktikule. Tallinn: Phare/TEA =
- Kerge, Krista 2001a.** Eesti süntaks keeleõppe praktikule. Tallinn: TEA.
- Kerge, Krista 2001b.** Action Nouns on *-mine* in Estonian Grammar and Lexicon. – J. Niemi, J. Heikkinen (eds.), Nordic and Baltic Morphology: Papers from a NorFA Course, Tartu, June 2000. *Studies in Languages 36*. Joensuu: University of Joensuu, 34–45.
- Kerge, Krista 2001c.** Seadusloome demokraatia kontekstis. – Õiguskeel 5, 16–21.

- Kerge, Krista 2002a.** Kirjakeele kasutusvaldkondade süntaktiline keerukus. – Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist. *Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23*. Tartu: Tartu Ülikool, 29–46.
- Kerge, Krista 2002b.** Funktsionalistlik keeleteooria ja rakenduslingvistilised arusaamad Eestis. – R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste & H. Õim (toim.), *Teoreetiline keeleteadus Eestis. TÜ üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 105–119.
- Kiefer, Ferenc 1993.** Thematic roles and compounds. – *Folia Linguistica XXVII/1-2*. Berlin: Mouton de Gruyter, 45–55.
- Koskela, Merja 1998.** Verbs and noun phrases – two tendencies in philosophical essays. – M.-R. Luukka, S. Salla & H. Dufva (toim.), *Puolin ja toisin. AFinLAn vuosikirja 1998. Suomen Soveltavan Kielitiedeen (AfinLA) julkaisuja No 56*. Jyväskylä: Yliopistopaino, 159–171.
- Käsiraamat 2000** = Ametniku keelekäsiraamat. Tallinn: Justiitsministeerium; Juura, Õigusteabe AS.
- Mackenzie, J. Lachlan 1985.** Nominalization and valency reduction. – A. M. Bolkenstein, C. de Groot, & J. L. Mackenzie (eds.), *Predicates and Terms in Functional Grammar. Functional Grammar Series 2*. Dordrecht, Cinnaminson: Foris Publications, 29–47.
- Martin, Jim R. 1991.** Nominalisation in science and humanities: distilling knowledge and scaffolding text. – E. Ventola [ed.], *Functional and Systemic Linguistics: approaches and uses. Trends in Linguistics: studies and monographs 55*. Berlin: Mouton de Gruyter, 307–338.
- Mäearu, Sirje 1996.** Nominaalstiil õigus tekstides. – *Õiguskeel 5*, 9–12.
- Mägedi, Merike 2003.** Sõnavara võõrus. Võõrsõnad eesti tekstis. Magistritöö. (Käsikiri TPÜ raamatukogus.) Tallinn.
- Rajandi, Henno 2002.** Tõlkija teekond. Tallinn: Ilmamaa.
- Rätsep, Huno 1978.** Eesti lihtlausemallid. Tallinn: Valgus.

- Rääk, Kristjan 2002.** Poliitiliste programmide keel. – Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist. *Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 23*. Tartu: Tartu Ülikool, 115–127.
- Soolo, Liina 2000.** Liitsõnade kasutus 20. sajandi valitud ajalehetekstides. Bakalaureusetöö. (Käsikiri TPÜ eesti keele õppetoolis). Tallinn.
- Spencer, Andrew & Louisa Sadler 1998.** Argument structure and morphology. – A. Spencer & A. Zwicky (eds.), *The Handbook of Morphology*. Oxford: Basil Blackwell, 206–236.
- Tekstikorpused 2000 = Kadri Muischnek,** Loenguid korpuslingvistikast.
http://www.cl.ut.ee/ee/kursused/www_kmuis/korp_ling08.html. Tartu: Tartu Ülikool.
- TYKK = Tartu Ülikooli eesti kirjakeele korpus.**
<http://www.cl.ut.ee/ee/corpusb/tykk.html>. Tartu: TÜ arvutuslingvistika rühm (kasutatud 1999–2002).
- Vare, Silvi 1984.** Eesti nimisõnaliidete automaatkasutusest. Tallinn: TA Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Vare, Silvi 1991.** Kazuto Matsumura ettekandest Debreceni kongressil ning verbi ja verbaalnoomeni vahekorra. – *Keel ja Kirjandus* 7, 408–415.